

„KÉSZÍTS AMULETTET, ÍRD RÁ EZT A RÁOLVASÁST, MAJD AKASZD A NYAKÁBA!”

RÁOLVASÁSOKAT HORDOZÓ AGYAGHENGERES AMULETTEK, AZ ORVOSI-MÁGIKUS VILÁG ESZKÖZEI

BÁCSKAY András¹ – NIEDERREITER Zoltán^{2,3*}

¹PPKE BTK, Mezopotámiai Orvosi Szövegek Kutatócsoport, Magyarország. E-mail: bacskay.andras@btk.ppke.hu

²ELTE BTK, Magyarország

³MTA–ELTE Lendület Újasszír és Újbabiloni Pecséthengerek és Istenvilág Kutatócsoport, Magyarország

Beérkezett: 2022. december 11. • Elfogadva: 2023. február 4.

© 2023 A szerzők

ABSZTRAKT

Tanulmányunk a mezopotámiai orvosi-mágikus amulettek egyik sajátos csoportját, az agyaghengeres amuletteket vizsgálja. E tárgyak alakja a kőből készült pecséthengerekéhez hasonló, ám agyagból készültek, s a felületükön ráolvasások szövege olvasható, melyek sokszor az amulettek tulajdonosait is megnevezik. Munkánk célja a választott tárgytypus valamennyi darabjának összegyűjtése, azok osztályozása és elemzése a rajtuk szereplő feliratok alapján, továbbá azon rítusleírások tanulmányozása, amelyek ezeknek az amuletteknek az alkalmazását említik. Vizsgáljuk e tárgyak kutatástörténetét, régészeti kontextusát, valamint a tulajdonosaikat. A rajtuk szereplő ráolvasások egyéb, kőből készült amuletteken és pecséthengereken is megjelennek, amelyeket a munkánk végén található Appendixben gyűjtöttünk össze.

KULCSSZAVAK

amulett, ékírás, Hulbazizi, gyermek, láz, mágia, Mezopotámia, orvoslás, pecséthenger, ráolvasás, rituálé, újasszír, újbabilóni

* Levelező szerző. E-mail: zniederreiter@gmail.com.

1. BEVEZETÉS

A mezopotámiai orvosi-mágikus rituálékát leíró ékírásos szövegek alapján három, különböző típusú, de hasonló funkcióval bíró amulett alkalmazását azonosíthatjuk.¹ Az első csoportot a különféle kövekből és fémekből készült gyöngysorokat tartalmazó láncamulettek (*takšīru* vagy *turru*) képezik, míg a másodikba a tasakos amulettek (*mēlu*) tartoznak, amelyek tartalmát döntően növényi, kisebb részben pedig állati és szervetlen alapanyagok alkotják. A harmadik csoportot a jelen tanulmány fókuszában is álló, agyagból készített hengeres amulettek (^{na4}KIŠIB) alkotják.² Mindhárom amulettfajta elkészítése, valamint alkalmazása a gyógyító és bajelhárító rituálékát végző ráolvasópapok tevékenységi területéhez tartozott,³ s az eljárások során az e szakemberek által kiválasztott ráolvasások biztosították az amulettek gyógyító ha-

¹ A munkában szereplő tárgyak közül Bácskay András közvetlenül tanulmányozott hat agyaghengeres amulettet (Ninive 1, Ninive 3–4, Nimrúd 1 és Nimrúd 3) (1. ábra) és a BM 89904-es flaska formájú kalcedon amulettfüggőt (2. Tábla: 4), valamint ritusleírásokat tartalmazó agyagtáblákat (BM 43359+ és BM 49141+ l. 3.3.3. fejezet, BM 35512 l. 3.3.2. fejezet, BM 55516+, l. 3.3.1. fejezet) a British Museum közel-keleti kutatóosztályán (2022. április). A BLMJ 2844 – LBAF 428-as pecséthengert (2. Tábla: 6 és 3. ábra) pedig Niederreiter Zoltán vizsgálta a Bible Lands Museum Jerusalem gyűjteményében (2022. augusztus). A témáról Bácskay András „Medical-magical cylinder amulets” címmel előadást tartott 2022 júliusában a 66. *Rencontre Assyriologique Internationale* konferencián. Az alábbi munkában szereplő sorozatokat és szakfolyóiratokat a *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie* rövidítési rendszere szerint közöljük.

A fent említett három csoporton kívüli orvosi-mágikus rituálékhoz kapcsolható, illetve ráolvasások szövegét hordozó amuletteket már azonosított a kutatás. Ilyenek az amulettek formáját utánzó agyagtáblák: N. P. Heeßel: Amulette und ‚Amulettform‘: Zum Zusammenhang von Form, Funktion und Text von Amuletten im Alten Mesopotamien. In: *Erscheinungsformen und Handhabungen heiliger Schriften*. Hrsg. J. F. Quack – D. C. Luft. (Materielle Textkulturen 5) Berlin – München – Boston (2014); S. V. Panayotov: Magico-medical Plants and Incantations on Assyrian House Amulets. In: *Sources of Evil: Studies in Mesopotamian Exorcistic Lore*. Eds. G. Van Buylaere et al. (AMD 15). Leiden – Boston (2018) 192–222, továbbá a kőből készült feliratos amulettek: Bácskay A. – Niederreiter Z.: Notes on Two Amulets (Tyszkiewicz and de Serres) Inscribed with Sumerian Incantations. *AoF* 50/1 (2023) 6–11. A legjelentősebb és legismertebb tárgycsoportot az ún. Lamastu-plakettek alkotják, amelyek feliratos változataira általában a démon támadását éhárító, vagy az általa okozott betegségektől megóvó ráolvasásokat írták: F. A. M. Wiggermann: Lamaštu, Daughter of Anu. A Profile. In: *Birth in Babylonia and the Bible its Mediterranean Setting*. Ed.: M. Stol. Groningen (2000) 217–252; E. Götting: Exportschlager Dämon? Zur Verbreitung altorientalischer Lamaštu-Amulette. In: *Exportschlager – Kultureller Austausch, wirtschaftliche Beziehungen und transnationale Entwicklungen in der antiken Welt*. Hrsg. J. Gobel – T. Zech. München (2011) 437–456; E. Götting: Lamaštu. In: *Iconography of Deities and Demons in the Ancient Near East*. Eds. J. Eggler – C. Uehlinger. Fribourg Electronic Pre-publication (2018) 1–5; magyarul Bácskay A.: Lamastu-ráolvasások és -amulettek az ókori Mezopotámiában. *Világtörténet* (2017) 193–214.

² Az amulettkőlisták feldolgozásához l. A. Schuster-Brandis: *Steine als Schutz- und Heilmittel. Untersuchung zu ihrer Verwendung in der Beschwörungskunst Mesopotamiens im I. Jt. v. Chr.* (AOAT 64). Münster (2008). A tasakos, illetve a hengeres amuletteknek eddig még nem készült el az átfogó kiadása. Az amulettek alkalmazását említő rituálékban szereplő egyes betegségeket az alábbi munkák tárgyalják: J. Fincke: *Augenleiden nach keilschriftlichen Quellen. Untersuchungen zur altorientalischen Medizin*. Würzburg (2000) 304–306 (szembetegségek elleni amulettek); J. Scurlock: *Magico-Medical Means of Treating Ghost-Induced Illnesses in Ancient Mesopotamia*. (AMD 3). Leiden – Boston (2006) 59–62 (halotti szellemek által okozott betegségek elleni amulettek); Bácskay A.: *Therapeutic Prescriptions against Fever in Ancient Mesopotamia*. (AOAT 447). Münster (2018) 115–141 (láz elleni amulettek); T. Abusch – D. Schwemer – M. Luukko – G. van Buylaere: *Corpus of Mesopotamian Anti-Witchcraft Rituals*. Volume 3 (AMD 8/3). Leiden – Boston (2020) 129–133 (az ártó varázslatok ellen alkalmazott amulettek).

³ A láncamulettek készítésével kapcsolatban a „Ráolvasópap kézikönyve” címen ismert szöveg 26. sorában „zsinórok és függők(?)” (*takšīri u mālali*) szerepelnek: M. J. Geller: *The Exorcist’s Manual* (KAR 44). In: *Assyrian and Babylonian Scholarly Text Catalogues*. (BAM 9). Ed. U. Steinert. Berlin – Boston (2018) 300.

tását. A rituálék tartalmazó ékírásos táblákon, egyazon betegség kezelése esetén egymást követően is említhetik a háromféle eljárást. A három tárgycsoport (lánc-, tasakos és hengeres amulettek) között tehát a szerepükből adódóan megfigyelhetünk nyilvánvaló hasonlóságokat, valamint az alkalmazási közegekük alapján e tárgyak egymást ki is egészíthették. Fontos azonban hangsúlyoznunk, hogy közülük csak a hengeres amulettekre írtak feliratot.⁴ Jelen tudásunk szerint a három csoport tárgyai közül csupán a harmadik csoport darabjait tudjuk egyértelműen azonosítani az anyagi kultúrában, amelyek a ráolvasópapok által készített esz-közökről, a pácienseiknek szánt amulettekről bővíthetik az ismereteinket.

2. AGYAGHENGES AMULETTEK

2.1. Az agyagból készült hengeres amulettek

A tanulmányban vizsgált amulettek számunkra azért elsődleges jelentőségűek, mert a rájuk írt ráolvasások összekapcsolhatók az ékírásos szövegek rituáléival, ennek köszönhetően pedig megismerhetjük az amulettek használati kontextusát.

Ráolvasás (a betegség eltávolítására): „Ha valaki lázas (lit. valakit megragadott a forróság)”. Írd ezt a ráolvasást a hengeres amulettra, akaszd a (páciens) nyakába, és (a beteg) meggyógyul!

Láz elleni kezelést tartalmazó eljárás részlete
(BM 35512-es tábla, hátoldal 18. sora).⁵

A fenti eljárás említett amulettjéhez hasonló, agyagból készített, gyógyító ráolvasást tartalmazó hengeres amulettek a mezopotámiai rituálék során alkalmazott orvosi-mágikus eszközök közé tartoztak, s a készítésük főbb lépéseit a rítusleírások alapján rekonstruálhatjuk. A készítésüket leíró szövegekben általában fonetikus komplementumokkal ellátott, logografikusan írt utasítások szerepelnek: „Készíts (hengeres) amulettet, írd rá ezt a ráolvasást!” (na⁴KIŠIB DŪ-uš ÉN an-nita SAR-ir). Egyes szövegek a felhasznált nyersanyag kiválasztásakor megha-

⁴ Kevés olyan amulettet ismer a kutatás, amelyről a felirata elárulja, milyen betegség ellen hordozta a tulajdonosa. Ilyenek például a migrén (*sagkidibbū* betegség) gyógyítására használt nyakkövek: F. N. H. Al-Rawi: *Inscriptions from the Tombs of the Queens of Assyria*. In: *New Light on Nimrud. Proceedings of the Nimrud Conference 11th-13th March 2002*. Eds. J. E. Curtis – H. McCall – D. Collon – L. al-Gailani Werr. London (2008) 131–134, no. 9–12 és figs. 151n-q; Niederreiter Z.: *Bead (Neck Stone) of Aššur-iddin, Palace Herald of Shalmaneser, King of Assyria*. *Kaskal* 15 (2018) 69–70; Bácskay A.: *Two Sumerian Incantations Against Migraine (sag-ki-dab-ba) on Amulets and Cuneiform Tablets*. *RA* 113 (2019) 175–188, amelyek II. Sarrukín asszír király (721–705) feleségének, Atalia királynénak a holttestét rejtő szarkofágból kerültek elő, amely a kalhúi Északnyugati Palotában feltárt, 2-es számú királynésírban volt elhelyezve. Egy további amulett, egy feliratos kalcedon nyakkő (MS 2880) a Schøyen-gyűjteményből pedig a páciensnek fizikai szenvedéseket okozó és az átok beteljesülését elősegítő démon (*mamitu*), illetve az általa okozott betegségek távoltartására szolgált: A. R. George: *Mesopotamian Incantations and Related Texts in the Schøyen Collection*. (CUSAS 32). Bethesda, Maryland (2016) 18 és 53, no. 68 és pl. CXXI; H. Stadhouders: *The Inscription on the Magical Gem MS 2880* (CUSAS 32, No. 68). *NABU* (2016/3) 135–137, no. 81.

⁵ A szöveg feldolgozásához l. Bácskay A.: *The 34th Extract of the UGU Series: Edition of the Tablet BM 35512*. In: *Mesopotamian Medicine and Magic: Studies in Honour of Markham J. Geller*. (AMD 14). Eds. S. Panayotov – L. Vacin. Leiden – Boston (2018) 105 és 109. Az idézett szöveghez l. 3.3.2-es alfejezetet.

tározott típusú agyag („fazekasagyag”, „csatornaagyag” vagy „folyópartról származó agyag”)⁶ felhasználását írják elő, amelynek megmunkálásához pedig „folyóvízre” vagy „csatornavízre” van szükség. A rítusleírások némelyike az agyagtárgy kiégetését (*šarāpu*) is említi, továbbá belőlük azt is megtudhatjuk, hogy a páciens általában a nyakában viselte ezeket az amuletteket.

Mivel eddig nem készült olyan tanulmány,⁷ amely a munkánkban vizsgált, agyagból készített hengeres amulettekre vonatkozó adatok egészét gyűjtötte volna össze, elsődleges célunk a választott tárgytypus valamennyi darabjának összegyűjtése (1. táblázat), osztályozása és elemzése a rajtuk található feliratok alapján, továbbá azoknak az ékírásos szövegekben szereplő rítusleírásoknak az azonosítása, melyek az agyaghengeres amulettek alkalmazását említik. Értelmezésünk során tehát az orvosi-mágikus rituálék releváns szöveghelyei, valamint a hengeres amuletteken szereplő ráolvasások alapján vizsgáljuk az érintett betegségeket és varázsigéket. A ráolvasások fordításának elkészítésén és azok filológiai elemzésén túlmenően, munkánk lényegét a választott tárgycsoport orvosi-mágikus rituálékban betöltött funkciójának feltárása jelenti, továbbá szeretnénk a Mezopotámiában használatos amuletteket új szempontok szerint vizsgálni, mely talán rávilágíthat az amulettek szerepkörének eddig feltáratlan aspektusaira.

Az alábbi alfejezetekben elsőként az agyagból készült hengeres amulettek kutatástörténetét tekintjük át az asszirológiai kutatásokban történő első előfordulásuktól kezdődően, utána a tárgyak származására, (amennyiben ismert) a régészeti kontextusukra és tulajdonosaikra vonatkozó adatokat gyűjtjük össze. Ezt követően a tárgyak formai és készítésükkel kapcsolatos jellegzetességeit elemezzük, illetve az ókori megnevezésükből kiindulva e tárgytypus kapcsolatát vizsgáljuk elsődlegesen a pecséthengerekkel és más amulettekkel. Végezetül pedig, az agyaghengeres amulettek készítését és használatát említő rituálékát mutatjuk be, amelyek már a munkánk 3. fejezetéhez vezetik az olvasót, amelyben az e tárgyakra írt ráolvasásokat említő szöveghelyeket gyűjtjük össze. A tanulmányunk végén található Appendixben a témánk szempontjából releváns köből készült Hūlbazizi-ráolvasásokat tartalmazó amulettekről nyújtunk áttekintést, melynek során a két tárgytypus közti különbségek és hasonlóságok bemutatására koncentrálunk.

Az 1. táblázat alfabetikus rendben sorolja fel az általunk vizsgált agyaghengeres amuletteket.

⁶ I. L. Finkel: Amulets against Fever. In: *Mesopotamian Medicine and Magic: Studies in Honour of Markham J. Geller*. (AMD 14). Eds. S. Panayotov – L. Vacin. Leiden – Boston (2018) 261–262; H. Stadhouders: The Unfortunate Frog: On Animal and Human Bondage in K 2581 and Related Fragments with Excursuses on BM 64526 and YOS XI, 3. RA 112 (2018) 164–166.

⁷ Lambert 1976-ban megjelent, két, ráolvasást tartalmazó óbabilóni amuletet közlő tanulmányában már felvette az amuletteken szereplő ráolvasások szisztematikus kutatásának fontosságát, illetve hiányolta a rajtuk lévő feliratok összegyűjtését és az azok feldolgozását közlő publikációkat: W. G. Lambert: An Old Babylonian Letter and Two Amulets. *Iraq* 38 (1976) 60–61.

1. táblázat. Az agyaghengeres amulettek

	Múzeumi szám	Eredet (ásatási szám)	Méret (mm) hossz. – átm.	Sorok száma	Tartalom	Tulajdonos
Ligabue 1 ⁹	–	ismeretlen	19 – 10	9	Hulbazizi 18	... (férfié, név nélkül)
Nimród 1 ¹⁰	BM 131981 és 1954-11-15, 30	Kormányzói Palota (K-terem) (ND 280)	25 – 11 [12]	9	<i>idem</i>	valaki, aki valaki utóda
Nimród 2 ¹¹	IM –	III. Sulmánu- asarédu erődjé (S10-es helyiség) (ND 7096)	24 – 8	9	<i>idem</i>	valaki, aki ditto (= valaki) utóda
Nimród 3 ¹²	BM 131980 és 1954-11-15, 29	Kormányzói Palota (ND 1103)	16 – 10 [7]	8	Hulbazizi 19	–
Ninive 1 ¹³	1885-04-08, 1	Kujundzsik	30 – 9	10	Hulbazizi 18	Šamaš- killanni, az istenének fia
Ninive 2 ¹⁴	IM –	Szín-ahhé- eriba épülete, Kujundzsik (TM –) ¹⁵	32 – 11	10	<i>idem</i>	... (férfié, név nélkül)

⁸ Az 1. táblázatban szereplő 18 darabon kívül további öt, feliratos agyaghengeres amuletről van tudomásunk, amelyek ezektől eltérő tulajdonságúak: TA 1800 (Tell Taya), a hordó formájú akkád kori amulett (hossza: 35 mm, a szélessége nem ismert) egy lakóház folyosójáról került elő, a tárgy 7 soros felirata istenségek invokációját tartalmazza: J. E. Reade: Tell Taya (1968-9): Summary Report. *Iraq* 33 (1971) 87–100; A.30103 (Nippur) (Oriental Institute of the University of Chicago), a hordó formájú, közepén átfúrt, kassú kori rétegből előkerült amulett (hossza: 32 mm, szélessége: 18 mm) többsoros feliratot tartalmaz, amely ez idáig kiadatlan (<https://oi-idb.uchicago.edu/id/3acc54da-6b79-4a51-9a50-3fcd67800a2>); CBS 4559 (Nippur) (PennMuseum); a tárgyat Hilprechtre hivatkozva Finkel említi: „kis méretű, félig kiegészített agyag pecsétenger, javított, újbabilóni korú, 9 soros démonöző felirat”: Finkel: *i. m.* (6. j.) 238, a tárgy jelenleg nem azonosítható a múzeum gyűjteményében. Továbbá a két Assurból származó amulettel l. az 55. lábjegyzetet.

⁹ Collezione Ligabue – F. M. Fales: *Prima dell'alfabeto. La storia della scrittura attraverso testi cuneiformi inediti*. Venezia (1989) 251, no. 84 (fénykép, átírás és fordítás); F. M. Fales: Mankind and the Gods in Mesopotamia. In: *Signs Before the Alphabet: Journey to Mesopotamia at the Origins of Writing*. Ed. A. Favaro. Venice (2017) 178, no. 128 (fénykép).

¹⁰ D. Wiseman: The Nimrud Tablets, 1949. *Iraq* 12 (1950) 197 (átírás és fordítás); I. L. Finkel: HUL.BA.ZI. ZI: *Ancient Mesopotamian Exorcistic Incantations*. (PhD diss.). Birmingham University (1976) 162 (átírás).

¹¹ Köszönettel tartozunk S. Dalley-nek és J. Taylornak, akik a rendelkezésünkre bocsátották a British Museum kutatóosztályán őrzött nimrúdi ásatási dokumentációban szereplő, vélhetően Wiseman által az ND 7096-os tárgyról készített feljegyzést, valamint a feliratának átírását (2022. június).

¹² D. Wiseman: The Nimrud Tablets, 1951. *Iraq* 14 (1952) 63 (átírás, fordítás) és pl. XXII (kópia); Finkel: *i. m.* (9. j.) 44. tábla (kópia, ms.G).

¹³ Finkel: *i. m.* (9. j.) 42. tábla (kópia, ms.F).

¹⁴ R. Campbell-Thompson: A Selection from the Cuneiform Historical Texts from Nineveh (1927–32). *Iraq* 7 (1940) 109–110, no. 38 és fig. 5: 38 (kópia, átírás és fordítás).

¹⁵ Finkel szerint a tárgy Nimrúdból származik: Finkel: *i. m.* (6. j.) 235, no. 4, azonban George Ninivéből származó darabként határozza meg: George: *i. m.* (4. j.) 92.

	Múzeumi szám	Eredet (ásatási szám)	Méret (mm) hossz. – átm.	Sorok száma	Tartalom	Tulajdonos
Ninive 3 ¹⁶	BM 134604 és 1932-12-12, 599	Szín-ahhé- eriba épülete, Kujundzsik (TM 1931-32, 27)	31 – 11,4	10	<i>idem</i>	^m PAP–ERIM, az istenének fia
Ninive 4 ¹⁷	BM 103058 és 1910-04-12, 2	vásárolt (1910)	7 – 8	12	<i>idem</i>	Šušannu, az istenének leánya
Nippur 1 ¹⁸	CBS 5559	második ásátás (1889–1890)	18 [19] – 11	9	lázszöveg	Bábu-ēřirat, Bānātā leánya
Nippur 2 ¹⁹	CBS 3992	harmadik ásátás (1893–1896)	17.5 [19] – 11	7	<i>idem</i>	<i>idem</i>
Nippur 3 ²⁰	CBS 3993	<i>idem</i>	18 – 10	6	<i>idem</i>	<i>a név kitörött</i>
Nippur 4 ²¹	CBS 3994+3996	<i>idem</i>	17.8 – 7	9	<i>idem</i>	Bábu-ēřirat, Bānātā leánya
Nippur 5 ²²	CBS 3995	<i>idem</i>	18 – 7	2+	<i>idem</i>	<i>a név kitörött</i>
Scheil 1 ²³	ismeretlen	ismeretlen	15 – 8	12	Hulbazizi 18	Itti-Nabû- balātu, Nabû- bāni-aři fia
Scheil 2 ²⁴	<i>idem</i>	<i>idem</i>	Scheil 1 -nél kisebb	12	<i>idem</i>	Barsipitum, a feleségem leánya

¹⁶ Campbell-Thompson: *i. m.* (13. j.) 109–110, no. 38a és fig. 5: 38a (a kópia csupán azokat a jeleket tartalmazza, amelyek eltérnek a **Ninive 2** kéziratától).

¹⁷ Finkel: *i. m.* (9. j.) 43. tábla (kópia, ms.HH).

¹⁸ L. Legrain: *The Culture of the Babylonians: From their Seals in the Collections of the Museum*. (PBS 14: I–II). Philadelphia (1925) 365, no. 1088 (kópia, átírás és fordítás); Finkel: *i. m.* (6. j.) 237, 239–241 (fotó, kópia, átírás és fordítás); Abusch – Schwemer – Luukko – van Buylare, *i. m.* (2. j.) 133 (átírás és fordítás).

¹⁹ Legrain: *i. m.* (17. j.) 366, no. 1089 (kópia, átírás és fordítás); Finkel: *i. m.* (6. j.) 237, 245 (fénykép, kópia, átírás és fordítás); Abusch – Schwemer – Luukko – van Buylare, *i. m.* (2. j.) 133 (átírás és fordítás).

²⁰ Legrain: *i. m.* (17. j.) 366, no. 1091 (kópia, leírás); Finkel: *i. m.* (6. j.) 237, 244–245 (kópia, átírás és fordítás).

²¹ Legrain: *i. m.* (17. j.) 366, no. 1093+1090 (kópia, leírás); Finkel: *i. m.* (6. j.) 237, 242–243 (fénykép, kópia, átírás és fordítás); Abusch – Schwemer – Luukko – van Buylare, *i. m.* (2. j.) 133 (átírás és fordítás).

²² Legrain: *i. m.* (17. j.) 366, no. 1092 (kópia, leírás); Finkel: *i. m.* (6. j.) 237, 246–247 (kópia, átírás és fordítás).

²³ V. Scheil: Notes d'épigraphie et d'archéologie assyriennes. *RT* 20 (1898) 201, no. 39.1 (kópia 2–4. sorok nélkül).

²⁴ Scheil: *i. m.* (22. j.) 201, no. 39.2 (kópia, csak azokat a jeleket közli, amelyek eltérnek a **Scheil 1** kéziratától).

	Múzeumi szám	Eredet (ásatási szám)	Méret (mm) hossz. – átm.	Sorok száma	Tartalom	Tulajdonos
Schøyen 1 ²⁵	MS 3272/1	<i>idem</i>	20 – 10	8	<i>idem</i>	valaki, aki valaki utóda
Schøyen 2 ²⁶	MS 3272/2	<i>idem</i>	10 – 7	12	<i>idem</i>	valakié
Ugarit 1 ²⁷	R.S. 25457	óperzsa kori sír	36 – 21	6	lázszöveg	–

2.2. Az agyaghengeres amulettek kutatása

Elsőként King egy 1896-os munkájában említ egy agyaghengeres amulettet (**Ninive 1**) a British Museum ókori elő-ázsiai tárgyait bemutató katalógusában. A Ninivéből származó leletről megállapítja, hogy a ráolvasás szövegét tartalmazó tárgy egy személyes amulett, amelyet „agyaghenger”-ként (*cylinder of clay*) határoz meg.²⁸ Scheil egy 1898-as tanulmányában publikált két további agyaghengeres amulettet (**Scheil 1–2**). A két tárgyat bemutató részt „A legkisebb ismert ékírási felirat” („La plus petite inscription cunéiforme connue”) címmel vezeti be, és a tárgyakat „hengeres talizmánok”-nak (*cylindres-talismans*) nevezi, melyekkel kapcsolatban megemlíti, hogy agyagból készültek, az egyik (**Scheil 1**) hosszúsága 15 milliméter, az átmérője pedig 8 milliméter, míg a másik (**Scheil 2**) ennél is kisebb. E tárgyak hordozásra alkalmas (hosszanti irányban futó) nyílást tartalmaznak, valamint egy 12 soros feliratot írtak rájuk. Scheil egy részleges kópiát, átírást és fordítást is közöl az egyikről (**Scheil 1**), a másik (**Scheil 2**) vonatkozásában viszont csak a különbségeket említi. Értelmezése szerint a ráolvasás Szíriuszt idézi a gonosz erők ellen. A két tárgyról több információval nem rendelkezünk, jelenlegi őrzési helyük ismeretlen.

Az agyaghengeres amulettek újabb említését az 1920-as években megjelent, ráolvasásokkal kapcsolatos publikációk között találjuk, illetve azon munkákban, amelyek lelőhelyről előkerült vagy múzeumi raktárban felbukkant darabokat közölnek. Az agyaghengeres amuletten szereplő ráolvasások közül a kutatás először a Szíriuszt invocáló ráolvasást (**Scheil 1–2**) ismerte meg, amelyet később azonosítottak az agyagtáblákon szereplő ráolvasások között.²⁹ Az amulettekre írt, valamint az agyagtáblákon fennmaradt ráolvasások szövegét először Weidner

²⁵ George: *i. m.* (4. j.) 92–93, no. 69 és pl. CXLI (kópia, átírás és fordítás).

²⁶ George: *i. m.* (4. j.) 92–93, no. 70 és pl. CXLI (kópia, átírás és fordítás).

²⁷ J. Nougayrol: La Lamaštu à Ugarit. *Ugaritica* 6 (1969) 404 (átírás és fordítás); D. Arnaud: *Corpus des textes de bibliothèque de Ras Shamra-Ougarit (1936–2000) en sumérien, babylonien et assyrien.* (AuOrSuppl. 23). Barcelona (2007) 207, no. 69 és pl. 30 (kópia, átírás és fordítás); W. Farber: *Lamaštu: An Edition of the Canonical Series of Lamaštu Incantations and Rituals and Related Texts from the Second and First Millennia B.C.* (MC 17). Winona Lake (2014) 273, 300–301 (átírás és fordítás); Bácskay: *i. m.* (2. j.) 155, a 38–40. sorokhoz írt jegyzet (említés).

²⁸ L. W. King: *Babylonian Magic and Sorcery.* London (1896) xxiv. oldal 1. lábjegyzete. Ugyanezt a tárgyat, „pecséthenger formájú agyag amulett” (*clay amulet in the form of cylinder seal*) néven Budge a British Museum ókori mezopotámiai anyagát bemutató katalógusában újra közli: E. A. W. Budge: *A Guide to the Babylonian and Assyrian Antiquities.* London (1908) 81, no. 3.

²⁹ Ebeling először a tábla (KAR 76) ékírási kópiáját: E. Ebeling: *Keilschrifttexte aus Assur religiösen Inhalts, Band I.* Leipzig (1919) 142, majd a szöveg feldolgozását publikálta: E. Ebeling: *Religiöse Texte aus Assur.* ZDMG 74 (1920) 179–180. A kérdéses rész a tábla 14–19. sorában szerepel.

(1922) kapcsolta össze, rámutatva arra, hogy a két, Scheil által közölt tárgy az agyagtáblákról ismert ráolvasások gyakorlati alkalmazását bizonyítja.³⁰ Legrain (1923 és 1925) a nippuri ásatásról származó öt darab (**Nippur 1–5**) kópiáját publikálja, viszont csupán kettőnek (**Nippur 1–2**) közli az átírását és fordítását.³¹ A következő időszakban Campbell-Thompson (1940) a ninivei feltárásáról előkerült két leletet (**Ninive 2–3**), Wiseman (1950 és 1952) pedig a nimrúdi ásatásokon talált két tárgyat (**Nimrúd 1** és **Nimrúd 3**) közli,³² s ezeket mindketten „agyaghenger”-nek (*cylinder of clay* és *clay cylinder*) nevezik. E publikációk csupán a tárgyak alapadatait, illetve a ráolvasás szövegének átírását és fordítását tartalmazzák.³³ A fentiekén kívül Nougayrol publikálta az 1969-es ugariti ásatáson, egy perzsa kori szarkofág mellékletei között előkerült darab (**Ugarit 1**) kópiáját.³⁴

Az agyaghengeres amulettek felirataival azonos vagy velük rokon ráolvasások más típusú amulettekre és amulettként is használt pecséthengerekre is íródtak. Lenormant az 1873-ban megjelent munkájában közli a kópiáját egy flaska formájú kalcedon amulettfüggőnek (2. tábla: 4), a felirat átírását azonban nem tudja elkészíteni.³⁵ A pecséthengerek kutatásával kapcsolatos első nagy összegzések már egyértelművé teszik azt, hogy e tárgyak egy részét a tulajdonosaik amulettként is hordozták,³⁶ de ezek a munkák az itt vizsgált agyaghengeres amuletteket nem említik. A pecséthengerekre írt, általában sumer nyelvű ráolvasások feldolgozását a szövegek nehézsége és gyakran töredékes állapota miatt a korabeli kutatás nem tudta elvégezni. A munkánkban is vizsgált, Szíriuszt invocáló (Hulbazizi 18 és Hulbazizi 19) vagy a lázat említő ráolvasások kutatása mindezt hűen illusztrálja, ugyanakkor ezen ráolvasások érdekességére már ezek a korabeli munkák is felhívják a figyelmet.

A pecséthengereket bemutató első monumentális katalógus a De Clercq-gyűjteményről készült (1888), amelyben a számunkra is releváns tárgy (2. tábla: 7) a közép-babilóni pecséthengereket tartalmazó rész azon darabjai között szerepel, melyek a szerzők, De Clercq és Menant szerint a feliratuk miatt nagyobb érdeklődésre tarthatnak számot. Mindezt azzal indokolják, hogy „ezek valódi imák vagy talizmánformulák, a jelentésük pedig ebből adódóan nagyon homályos”, ugyanakkor emlékeztetnek a paleográfiai és a sumer nyelvű feliratok megfejtése során jelentkező nehézségekre, majd hozzátesszik: „meg kell várnunk, hogy a British Museumban lévő számos, egyelőre kiadatlan, bilingvis [akkád és sumer nyelvű] felirat között találkozzunk a hasonló asszír (*sic!*) szövegformulákkal” (De Clercq – Menant 1888, vol. 1, 148).³⁷

³⁰ E. F. Weidner: Studien zur Babylonischen Himmelskunde. *RSO* 7 (1922) 295–296.

³¹ E tárgyakkal legújabbban foglalkozó munka: Abusch – Schwemer – Luukko – van Buylare, *i. m.* (2. j.) 133 felveti annak lehetőségét, hogy csupán a ráolvasás záró formuláját megőrző, de Legrain és Finkel által külön tárgyként értelmezett töredék (**Nippur 5**) valójában a **Nippur 4** tárgyhoz tartozik. Ezen adat a CDLI online adatbázisában szerepel (CDLI-szám: P260310).

³² A mostanáig kiadatlan **Nimrúd 2** tárgyhoz, l. a 3.1.1-es alfejezetet.

³³ Campbell-Thompson: *i. m.* (13. j.) 109; Wiseman: *i. m.* (9. j.) 197; Wiseman: *i. m.* (11. j.) 63.

³⁴ Nougayrol: *i. m.* (26. j.) 404.

³⁵ F. Lenormant: *Choix de textes cunéiformes. Inédits ou incomplètement publiés jusqu'à ce jour*. Paris (1873) 90, no. 27.

³⁶ J. Menant: *Les pierres gravées de la haute-Asie. Recherches sur la glyptique orientale*, Première partie: *Cylindres de la Chaldée*. Paris (1883) vol. 1, 196–200; W. H. Ward: *The Seal Cylinders of Western Asia*. Washington D.C. (1910) 14, 216 és 227.

³⁷ A fenti két fordításhoz: „ce sont de véritables invocations ou des formules talismaniques; la rédaction en est dès lors très obscure”, illetve „il faut attendre que nous ayons rencontré des traductions assyriennes de formules analogues dans les nombreuses inscriptions bilingues, encore inédites, du Musée Britannique”.

Porada 1948-ban jelenteti meg a Morgan Library & Museum gyűjteményének pecséthen-gerreit és pecsétlőit. A közép-babilóni pecséthengerek között szerepel három – számunkra releváns –, ráolvasást hordozó darab (2. tábla: 1, 8–9),³⁸ amelyek feliratát a munkában Oppenheim vizsgálta meg. A pecsétfeliratoknak csak az átírását közli a fordításuk mellőzésekével.³⁹ Kommentárában Oppenheim csupán a fent említett, flaska formájú kalcedon amulettfüggő és a De Clercq-pecséthenger feliratával való rokonságukra hívja fel a figyelmet, továbbá a ráolvasásokat gyakran bevezető sumer ÉN.É.NU.RU-formula alapján irodalmi szövegekből vett idézetként tartja őket nyilván. A pecséthengerekhez hasonlóan,⁴⁰ a döntően kőből készült amuletteket vizsgáló fontosabb munkák esetében⁴¹ sem merül fel a tárgyak agyaghengeres társaikkal történő közös kutatása. Reiner a járványok okozta betegségek és dögvész elleni amuletteket (ún. „Plague Amulets” vagy „House Blessing”) bemutató 1960-as tanulmányában említi a munkánkban tárgyalt tárgycsoportot – jöllehet csupán egy lábjegyzetet szentel annak, amelyben az amulettként használatos pecséthengerekre írandó feliratokat összegző táblát (KAR 76)⁴² tárgyalva felsorolja a rajta szereplő ráolvasásokhoz köthető agyaghengeres amuletteket (Nimrúd 1, Nimrúd 3 és Ninive 1–4), valamint említi a Louvre gyűjteményében őrzött, Szíriuszt invocáló (Hulbazizi 19) pecséthengert is (2. Tábla: 5).⁴³ Emellett Reiner egy későbbi tanulmányában azt is egyértelművé tette, hogy a mezopotámiai mágikus tárgyak amulettek, s nem lehet őket talizmánként értelmezni.⁴⁴ A KAR 76-os, ráolvasásokat tartalmazó táblára hivatkozva Limet a közép-babilóni feliratos pecséthengereket összegyűjtő 1971-es munkájában említi a Louvre pecséthengert, amelyet amulettként azonosít.⁴⁵

A tanulmányunkban vizsgált tárgyak kutatásában fontos mérföldkő Finkelnek a Hulbazizi-ráolvasásgyűjteményt feldolgozó doktori disszertációja (1976), melyben összegyűjti a Hulbazizi-ráolvasásokat tartalmazó valamennyi szöveghordozót, így a pecséthengereket, a kőből készült és az agyaghengeres amuletteket is. Utóbbiak közül Finkel már nyolc darabot sorol föl (Nimrúd 1, Nimrúd 3, Ninive 1–4, Scheil 1–2),⁴⁶ amelyeknek közli az átírását, fordítását, továbbá azonosítja a helyüket a Hulbazizi-ráolvasássorozaton. A doktori disszertáció publikálatlan maradt, amely minden bizonnyal hozzájárult ahhoz, hogy az agyaghengeres amuletteket és a felirataik alapján velük rokon amuletteket azóta is csak kevésbé ismeri a

A 253-as darab átírását és fordítását megkísérlő Oppert, a korszak legfontosabb sumer filológusa, csupán a következőt közli: „Ez a fordítás természetesen csak egy kísérlet, amely hozzájárulhat majd a szöveg minden részletének pontos értelmezéséhez”. L. de Clercq – J. Menant: *Collection de Clercq, Catalogue méthodiques et raisonné, vol. 1: Cylindres orientaux*. (Antiquités assyriennes. Cylindres orientaux, cachets, briques, bronzes, bas-reliefs, etc.). Paris (1888), vol. 1, 148, no. 253: „Cette traduction n'est, bien entendu, qu'un essai qui pourra mettre sur la voi de l'interprétation exacte de tous les détails du texte”.

³⁸ E. Porada: *The Collection of the Pierpont Morgan Library, Volume 1: Corpus of Ancient Near Eastern Seals in North American Collections, Text – Plates*. (The Bollingen Series 14). Washington (1948) 65, 178 no. 581, 583, 587 és pl. LXXX–LXXXI.

³⁹ Porada: *i. m.* (38. j.) 178.

⁴⁰ H. Frankfort: *Cylinder Seals*. London (1939).

⁴¹ E. Douglas Van Buren: Amulets in Ancient Mesopotamia. *Or. NS* 14 (1945) 18–23; B. L. Goff: The Role of Amulets in Mesopotamian Ritual Texts. *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 19 (1956) 23–37; B. L. Goff: *Symbols of Prehistoric Mesopotamia*. New Haven – London (1963) 195–211.

⁴² L. a 29. jegyzet.

⁴³ E. Reiner: Plague Amulets and House Blessings. *JNES* 19 (1960) 11. jegyzet a 154–155. oldalon.

⁴⁴ E. Reiner: Magic Figurines, Amulets and Talismans. In: *Monsters and Demons in the Ancient and Medieval Worlds: Papers Presented in Honour of Edith Porada*. Eds. A. E. Farkas et al. Mainz (1987) 27–28.

⁴⁵ H. Limet: *Les légendes des sceaux cassites*. Bruxelles (1971) 112, no. 10.1.

⁴⁶ Finkel: *i. m.* (9. j.) 79.

kutatás. Az agyaghengeres amulettek kutatásokban betöltött helyét, illetve azok kapcsolatát a kőamulettekkel és pecséthengerekkel jól példázza Gelb 1977-ben megjelent tanulmánya, amelyben a mezopotámiai pecsét(henger)-feliratok tipológiáját készíti el. Osztályozása szerint az agyaghengeres amulettek (közülük kettőt említ: **Nippur 1–2**) az ún. „Amulettek” csoportjába tartoznak. E csoport mindössze hét tárgyat tartalmaz, amelyek a rájuk vésett ráolvasások alapján rokoníthatók. A hordozók sokszínűségét mutatja, hogy a hét tárgy között, a két agyaghengeres amuletten kívül (**Nippur 1–2**), négy, kőből készült pecséthenger (2. tábla: 2, 7–9), továbbá a flaskaformájú kalcedon amulettfüggő (2. tábla: 4) szerepel.⁴⁷

Gelb 1977-es publikációja óta a Ligabue- és a Schøyen-magángyűjteményt közlő katalógusokban egy (**Ligabue 1**),⁴⁸ valamint két (**Schøyen 1–2**)⁴⁹ agyaghengeres amulett jelent meg 1989-ben, illetve 2016-ban, továbbá a tárgytípust említik a ráolvasásgyűjteményeket közlő publikációkban is. A Finkel által vizsgált, fentebb említett Hūlbazizi-szövegek mellett Farber 1989-es munkája foglalkozik ezen amulettekkel a kisgyermeket védelmező mágikus és gyógyító rituálék leíró szövegek kiadásakor. E rítusleírások említik ezeknek a tárgyaknak az elkészítését és a rájuk írandó ráolvasásokat is.⁵⁰ Emellett Farber a 2014-ben kiadott Lamasturáolvasássorozat egyik rituáléjának tárgyalása során vizsgálja az Ugaritból származó agyaghengeres amulett (**Ugarit 1**) ráolvasását, rámutatva arra, hogy annak egy részlete kapcsolódik a kisgyermeket védelmező rituálékhoz.⁵¹ A vizsgált amulettek közül Finkel egy teljes tanulmányt (2018) szentel a PennMuseum gyűjteményében őrzött – Legrain által már publikált – daraboknak (**Nippur 1–5**), amelyeket filológiai kommentárokkal együtt közöl. E munkájában Finkel a Hūlbazizi-ráolvasásokat tartalmazó agyaghengeres amulettek legfrissebb összesítését is publikálta, melyben már a Schøyen-gyűjtemény darabjai (**Schøyen 1–2**) is szerepelnek. Az itt említett 10 darabon kívül (**Nimrúd 1**, **Nimrúd 3**, **Ninive 1–4**, **Scheil 1–2** és **Schøyen 1–2**)⁵² további két darab ismeretes még (**Ligabue 1** és **Nimrúd 2**), így összesen 12, Hūlbazizi-ráolvasást tartalmazó agyaghengeres amuletről van tudomásunk. Mindemellett hat agyaghengeres amuletten (**Nippur 1–5** és **Ugarit 1**) pedig lázszöveg található.⁵³ Az újabb kutatások tehát már az agyaghengeres amuletteket a készítésüket és alkalmazásukat is leíró rituálékkal együtt vizsgálják, amelyek száma a jelenlegi ismereteink szerint 18 darab (1. táblázat). A korábbi kutatások (Hūlbazizi-rituálék [Finkel 1976] és a kisgyermeket fenyegető ártó erők elhárítására irányuló rituálék [Farber 1989]) egyértelművé tették, hogy olyan mágikus eszközként tekinthetünk e tárgyakra, melyeket konkrét betegségek, illetve meghatározott ártó démoni erők ellen használatos rituálék során alkalmaztak.⁵⁴

⁴⁷ I. J. Gelb: Typology of Mesopotamian Seal Inscriptions. In: *Seals and Sealing in the Ancient Near East*. Eds. G. McGuire – R. D. Biggs. (BiMes 6). Malibu (1977) 109–110, no. 1–7.

⁴⁸ Fales 1989: *i. m.* (8. j.) 251, no. 84.

⁴⁹ George: *i. m.* (4. j.) 32, no. 69–70 és pl. CXXI.

⁵⁰ W. Farber: *Schlaf, Kindchen, Schlaf! Mesopotamische Baby-Beschwörungen und -Rituale*. (MC 2). Winona Lake (1989) 116–117, § 41.

⁵¹ Farber: *i. m.* (26. j.) 199.

⁵² Finkel: *i. m.* (6. j.) 234–235.

⁵³ Közülük a Finkel által kiadott nippuri hengeres amulettekkel legújabban Abusch és Schwemer foglalkozott, munkájukban valamennyi tárgyon lévő ráolvasás szövegét közlik: T. Abusch – D. Schwemer: *Corpus of Mesopotamian Anti-Witchcraft Rituals*. Volume 2 (AMD 8/2). Leiden – Boston (2016) 130–133.

⁵⁴ Farber: *i. m.* (26. j.); Finkel: *i. m.* (6. j.); Abusch – Schwemer – Luukko – van Buylare: *i. m.* (2. j.) 129–133; Bácskay: *i. m.* (6. j.).

2.3. Az agyaghengeres amulettek régészeti kontextusa

A munkánkban összegyűjtött 18 agyaghengeres amulett közül (1. táblázat) 12 régészeti ásatásból származik. A viszonylag nagy szám ellenére megfelelő dokumentáció hiányában sajnos nem rendelkezünk elegendő információval a leletek régészeti kontextusáról, amelyek közül három Kalhuból (**Nimrúd 1–3**), három Ninivéből (**Ninive 1–3**), öt Nippurból (**Nippur 1–5**) és egy Ugaritból (**Ugarit 1**) került elő.⁵⁵ A lelőhelyek alapján tehát az asszír magterületről (Kalhu és Ninive), továbbá Mezopotámiából még Nippurból ismert a vizsgált amulett-típus, illetve egy lelet Levante térségéből származik. Ezen leletekről az alábbi régészeti adatokkal rendelkezünk:

- **Nimrúd 1–3**: A három tárgy közül a **Nimrúd 1** (ND 280) és a **Nimrúd 3** (ND 1103) a Kormányzói Palotából (Governor's Palace) származik.⁵⁶ Az előbbit az első (1949), az utóbbit pedig a harmadik (1951) ásatási szezon során találták.⁵⁷ A **Nimrúd 1** a K tereméből került elő számos Kr. e. VIII. századi jogi-adminisztratív szöveget tartalmazó táblával együtt.⁵⁸ Bár a teremben tárolt adminisztratív szövegek zöme Běl-isséya⁵⁹ falusi előljárónak és Běl-tarši-ilumma kalhui kormányzó eunuchjának a nevéhez köthető, nem állítható biztosan, hogy az amulett az ő tulajdona volt.⁶⁰ A **Nimrúd 3** a Kormányzói Palota egyik udvarán ástott kutatóárokából került elő.⁶¹ A **Nimrúd 2** (ND 7096) amulett vélhetően a III. Sulmánu-asarédu-erődben (Fort Shalmaneser) feltárt S 10-es jelzetű teremből vagy a teremhez vezető folyosóról származik. A teremben zömében jogi-adminisztratív szövegeket tártak fel, amelyek a királyné(k) háztartásához kapcsolódó személyekhez köthetők.⁶²
- **Ninive 1–3** (és **Ninive 4**): A **Ninive 1** (1885-04-08, 1) a British Museum katalógusa szerint a Kujundzsik telljén került elő, de az eredetére vonatkozóan ezen kívül nem

⁵⁵ A kutatásokban az itt vizsgált agyaghengeres amulettekkel kapcsolatban Fales Assurt is említi: Fales 1989: *i. m.* (8. j.) 251, no. 84; Fales 2017: *i. m.* (8. j.) 178–179, no. 128, azonban egy példát sem közöl. Számunkra egyetlen ráolvasást tartalmazó, agyagból készült, hengeres formájú amulett (VA 5920) ismert Assurból. A 154 mm hosszúságú és 72 mm átmérőjű, eredetileg vélhetően 18 soros feliratot tartalmazó darab mérete, illetve a hosszanti nyílás hiánya alapján azonban nem sorolható a tanulmányban vizsgált agyaghengeres amulettek közé. A tárgy publikációjához l. H. Freydark: Eine „Gebetsbeschwörung“ auf einem Tonzylinder. *AoF* 10 (1983) 57–64; O. Pedersén: *Katalog der Beschrifteten Objekte aus Assur. Die Schrifträger mit Ausnahme der Tontafeln und ähnlicher Archivtexte.* (ADOG 23). Berlin (1997) 208. Pedersén egy további feliratos agyagpecséthengert is említi (Ass 10921), amelynek minden sorában DIŠ és BAD ékjelek egymást követő felsorolása szerepel: Pedersén: *i. m.* (55. j.) 207. E jelek talán a mágikus ráolvasások szövegét helyettesítő pszeudofeliratként értelmezhetők, a bronzkori Lamastu-amuletteken megjelenőkhöz hasonlóan: Wiggermann: *i. m.* (1. j.) 222.

⁵⁶ J. N. Postgate: *The Governor's Palace Archive.* (CTN 2). London (1973) 258 és 263.

⁵⁷ Postgate: *i. m.* (56. j.) 254.

⁵⁸ Wiseman: *i. m.* (9. j.) 184 (76 agyagtáblát említi).

⁵⁹ Postgate: *i. m.* (56. j.) 12; M. C. Perroudon: Běl-issé'a. In: *The Prosopography of the Neo-Assyrian Empire, Volume 1, Part II: B–G.* Ed. K. Radner. Helsinki (1999) 317: Běl-isséya 2.

⁶⁰ Az archívum leírásához l. Postgate: *i. m.* (56. j.) 12–13.

⁶¹ Square E.3: Wiseman: *i. m.* (11. j.) 63: „on the surface”, Postgate: *i. m.* (56. j.) 263: „0.30 m below surface”.

⁶² S. Dalley – J. N. Postgate: *The Tablets from Fort Shalmaneser.* (CTN 3). London (1984) 9–10 és 263. Mindmáig kérdéses, hogy a táblák eredetileg is ebben a helyiségben voltak elhelyezve, vagy pedig az épület leégése során az S 10-es terem felett lévő emeleti helyiségből hullottak le.

ismert több információ.⁶³ A **Ninive 2** és **Ninive 3** Campbell-Thompson és Mallowan 1931–32-es ásatása során került elő a Kujundzsik telljén feltárt, ún. Szín-ahhé-eríba-épületből (Sennacherib's House).⁶⁴ Emellett a **Ninive 4** (BM 103058) tárgyat a British Museum vélhetően M. Garakiantól, egy örmény származású régiségkereskedőtől vásárolta 1910-ben. Finkel szerint e darab is Ninivéből származik.⁶⁵

- **Nippur 1–5**: Az öt tárgy a University of Pennsylvania nippuri ásatásain került elő a második, 1889–90-es (**Nippur 1**) és a harmadik, 1893–96-os (**Nippur 2–5**) ásatási idényben.⁶⁶ A leletek késő babilóni kori rétegekhez köthetők.
- **Ugarit 1**: Az RS 25.457-es agyaghengeres amulett egy Ugaritban kiásott óperzsa kori szarkofágból került elő, amely egy nő és egy gyermek maradványait tartalmazta, azonban sem az amulett szövegéből, sem pedig a régészeti kontextusból nem állapítható meg, hogy a tárgy melyikükhöz tartozhatott.⁶⁷

A fenti lelőhelyekről előkerült darabokon kívül magángyűjteményekből ismertek további tárgyak:

- **Scheil 1–2**: A két, 1898-ban közölt amulett származása és akkori (illetve mostani) őrzési helye is ismeretlen.
- **Ligabue 1**: A velencei gyűjteményben őrzött darab először Fales 1984-es publikációjában jelenik meg, a tárgy származásáról azonban nincsenek adataink.
- **Schøyen 1–2**: A norvég magángyűjteményben őrzött két, 2016-ban bemutatott tárgy származásáról sincsenek információink.

Bár semmilyen feljegyzéssel sem rendelkezünk ezek származásáról, fontos megemlíteni, hogy közülük a **Scheil 1–2**, valamint a **Schøyen 1–2** darabok esetében is igazolható, hogy azok a feliratuk alapján összetartoztak, a **Nippur 2–5**-höz hasonlóan (a feliratok értelmezéséhez l. a 2.5-ös alfejezetet).

2.4. Az agyaghengeres amulettek megnevezése, illetve formai és készítési jellegzetességeik

Az agyaghengeres amulettekre írt szövegek egyike sem azonosítja magát a tárgyat, ugyanakkor az orvosi-mágikus szövegekhez tartozó egyes rituálék nemcsak az amulettekre írt ráolvasásokat tartalmazzák, hanem az amulettek elkészítéséről is beszámolnak, s azokat na⁴KIŠIB-ként említik, továbbá megtudhatjuk, hogy agyagból készültek. A na⁴KIŠIB (akkádul

⁶³ Budge: *i. m.* (28. j.) 81, no. 3; E. A. W. Budge: *A Guide to the Babylonian and Assyrian Antiquities*. Third Edition-Revised and Enlarged. London (1922) 209, no. 3. J. Taylornak, a British Museum babilóni ékírások táblagyűjtemény kurátorának tájékoztatása szerint a gyűjtemény archívumában nem található feljegyzés ennek a tárgynak a gyűjteménybe történő beérkezéséről, amely az 1895–04–08-as gyűjteményi egység egyetlen mezopotámiai tárgya. Taylor további közlése szerint e tárgy a korábbi ninivei ásatások egyik „elkallódott” tárgya lehet, amelyet az ásatások leltári anyagában nem regisztráltak.

⁶⁴ Campbell-Thompson: *i. m.* (13. j.) 85; W. G. Lambert – A. R. Millard: *Catalogue of the Cuneiform Tablets in the Kouyunjik Collection of the British Museum: Second Supplement*. London (1968) 80; George: *i. m.* (4. j.) 92.

⁶⁵ Finkel: *i. m.* (6. j.) 235, no. 6.

⁶⁶ Legrain a leletek előkerülését a második ásatási évad időszakára teszi: Legrain: *i. m.* (17. j.) 75, azonban a Pennsylvania Museum online katalógusa szerint a **Nippur 1** a második ásatási évadban (1890) került elő, míg a **Nippur 2–4** a harmadikban (1896).

⁶⁷ G. Olmo Lete: *Incantations and Anti-Witchcraft Texts from Ugarit*. (SANER 4). Boston – Berlin (2014) 37–38.

kunukku) megnevezést elsődlegesen a pecséthengerekre használták, amelyek néhány kivételtől eltekintve különféle kőzetekből, ásványokból készültek.⁶⁸ Ezekkel ellentétben az agyaghengeres amuletteket pecsételésre nem használták, nem szerepel rájuk képi ábrázolás vagy motívum, s a kézzel rájuk írt szöveget közvetlenül a tárgyról lehet olvasni. Mindezek ellenére a pecséthengerekkel való rokonságuk egyértelmű, hiszen a tárgyak is hengeres formájúak, hosszanti tengelyükön pedig nyílás található, amely lehetővé tette, hogy ezeket a tulajdonosuk zsinórra lógatva, nyakba akasztva hordja. Mint látni fogjuk, azonos típusú ráolvasást egyaránt véstek kőből készült pecséthengerekre és agyaghengeres amulettekre (3.1. alfejezet). Az előbbieket ebben az esetben elsődlegesen amulettként hordozta a tulajdonosa.⁶⁹ Fontos azonban hangsúlyozni, hogy a pecséthengerek a hordozójuk számára nyersanyaguk, színük, valamint a rájuk vésett ábrázolásuk miatt is mágikus jelentőséggel bírtak. A két csoportba tartozó tárgyakat a formájuk, illetve a viseletük módja mellett elsődlegesen az amulettként használatos szerepük alapján lehet egymással rokonítani. E jellegzetességek megfigyelhetők az 1. ábrán, amely az általunk közvetlenül vizsgált agyaghengeres amulettek kópiáit tartalmazza.

1. ábra. Agyaghengeres amulettek a Hülbazizi 18-as (Ninive 1, 3, 4 és Nimrúd 1) és a Hülbazizi 19-es ráolvasás szövegével (Nimrúd 3). © Bácskay András

⁶⁸ A kevés ismert, agyagból készült pecséthenger: L. Al-Gailani Werr: *Cylinder Seals Made of Clay. Iraq* 50 (1988) 1–24 és a munkánkban tárgyalt agyaghengeres amulettek között nem feltételezhető rokonság.

⁶⁹ Finkel: *i. m.* (6. j.) 261–262; Stadhouders: *i. m.* (6. j.) 164–166.

Az agyaghengeres amulettek fizikai tulajdonságairól (1. táblázat, 1. ábra) a leírásokban szereplő adatok és a közvetlenül is megvizsgált darabok (**Ninive 1–4**, **Nimród 1** és **Nimród 3**) alapján az alábbiak állapíthatók meg: a tárgyak elkészítéséhez a bőrkeménységű agyagot a készítőik vélhetően tenyerükben hengerelték. A hengeres formájú tárgyak némelyike középen kiszélesedik (hordó alakú), valamelyik azonban prizmaszerű, amely feltehetően az írnotok segítette a szövegek elkészítésében (hiszen ilyenkor a prizma lapos oldalaira íródtak a sorok). Egyes esetekben viszont a tárgyat a szokványosnál rövidebbre készítették, így egészen zömök formájúak, mint a **Ninive 4** és a **Schøyen 2**, amelyek inkább a kőgyöngyökre hasonlítanak. A darabok méretéről – hosszúság és átmérő figyelembevételével – megállapíthatjuk, hogy közülük a legnagyobb az **Ugarit 1**, melynek hosszúsága 36 mm, átmérője 21 mm, a legkisebb pedig a **Ninive 4**, amelynek hossza 7 mm, átmérője pedig 8 mm. Az agyag színe több darab esetén feltűnően sötétszürkés (pl. **Nimród 1** és **Ninive 1**) vagy vörösesbarna (pl. **Ninive 3–4**).

A feliratok a kiégetés előtt íródtak a bőrkeménységű agyagra. A sorok a hengeres test palástján hosszanti irányban, egymás alatt futnak. A szövegek átlagosan 9–10 sort tartalmaznak, a legrövidebbek 6 sorosak (**Nippur 3** és **Ugarit 1**), a leghosszabbak 12 sorosak (**Ninive 4**, **Scheil 1–2** és **Schøyen 2**). A tárgyak kis méreteit figyelembe véve feltűnő a ráolvasásokat alkotó sorok nagy száma. A sorokat tartalmazó ékjelek némelyike a rendkívül kis mérete miatt esetenként alig olvasható, ami a szövegeket készítő írnotok kompetenciáját tanúsítja. Az amuletteken olvasható szövegek tartalmuk alapján különböző csoportokba sorolhatók (1. táblázat, 2.6. és 3. fejezet). Az újasszír lelehelhelyekről származó darabok újasszír jelformákkal íródtak (továbbá **Schøyen 1–2**), míg a nippuri tárgyak (**Nippur 1–5**), továbbá a **Scheil 1–2**, a **Ligabue 1** és az **Ugarit 1** újbabilóni jelformákkal. Az agyagtáblákon szereplő szövegek gyakorlatát követi az egyes darabokon megfigyelhető sorok közti vonalazás. Bizonyos esetekben viszont helyhiány miatt a szavakat képező szótagjelek a következő sor elején folytatódnak.⁷⁰ Mivel agyagból készültek, ezek a tárgyak írnotok, vélhetően ráolvasópapok munkái (ellentétben a kőből készült pecséthengerek és amulettek felirataival, amelyek többnyire vésnökök minta alapján készített másolatai voltak).

A hengeres amulettek készítését említő rituáléknak megfelelően⁷¹ a tárgyakat agyagból formázták és nyakban hordozták, illetve egyes rítusleírások szerint a páciens ágyának fejéhez akasztották. Mindezt alátámasztja a mindegyik tárgyunkon egyaránt megtalálható, hosszanti irányú perforáció. Az amulettek a viselőik személyes tárgyai voltak, ezért sokszor szerepel rajtuk a tulajdonos neve is (l. 2.5. alfejezet), ami lehetőséget biztosít a tárgyak hordozóinak azonosítására. Ugyanakkor bizonyos esetekben a tárgyakat a ráolvasópap valamilyen konkrét rituálé (például az ártó démonok támadása elleni) céljából „egyszeri” használatra készítette. Vélhetően a legtöbb esetben az agyaghengeres amulettek idővel elveszítették a jelentőségüket, ezért azokat a tulajdonosuk nem használta tovább. Erre lehet példa a láz ellen használt amulett, amelyre a páciensnek a meggyógyulását követően már nem volt szüksége, ugyanakkor van olyan amulett (**Ugarit 1**) is, amely két holttestet tartalmazó sírból került elő.

⁷⁰ Pl. a **Ninive 4** 3–4., 9–10. és 10–11. sora és a **Ligabue 1** 4–5. sora.

⁷¹ Ehhez példaként l. fent, az „Egy láz elleni kezelést tartalmazó eljárás” leírását (5. jegyzet).

2.5. Az agyaghengeres amuletteken szereplő személyek, az amulettek hordozói

Az amulettek személyes jellegét kiemeli, hogy számos darabon (Ninive 1, Ninive 3–4, Nippur 1–2, Nippur 4 és Scheil 1–2) szerepel a tárgy hordozójának neve. Egyes darabokon ugyanakkor üresen hagyták a személynév helyét, és csupán a személynévjelölő determinatívum utal arra, hogy az amulett férfié volt (Ligabue 1 és Ninive 2), vagy a személynév helyén az alábbi formulák egyike szerepel: „*valaki*, aki *valaki* utóda” (Nimrúd 1–2 és Schøyen 1) vagy egyszerűen „*valakié*” (Schøyen 2). Két esetben a szöveg nem említi a tulajdonos nevét (Nimrúd 3 és Ugarit 1). A személyekre utaló további információ és gyakran a régészeti kontextus hiányában az amulett hordozójának pontos azonosítása sem lehetséges, ugyanakkor egyes amulettek közötti kapcsolatok, a rajtuk szereplő ráolvasás tartalma vagy éppen az épület, ahonnan az adott tárgy származik, számos fontos információt szolgáltat számunkra. Így például az 1898-ban már ismert Scheil 1 és Scheil 2, amelyekben egy férfi, illetve egy női név szerepel, minden bizonnyal egy család két tagjának, feltehetően a férjnek, valamint a hitvese leányának készült. A férfiról megtudhatjuk, hogy „Itti-Nabû-balâtu, Nabû-bâni-ahî fia” (Scheil 1), míg a másik amulett hordozója „Šûbitum (vagy Šûpîtum), a feleségem leánya” (Scheil 2). A Scheil 1 feliratán szereplő Itti-Nabû-balâtu, Nabû-bâni-ahî fia személynév babilóniai eredetű, melynek babilóniai illetékességét megerősíti, hogy a személynévet viselő tárgyon lévő felirat újbabilóni jelekkel íródott.⁷² Ezen a néven, továbbá filiációval csupán egy személy szerepel az általunk ismert korpuszban: Itti-Nabû-balâtu, Nabû-bâni-ahî fia, Dabibi leszármazottja, akit egy borszippai privát archívum adminisztratív táblája említ.⁷³ A női nevet tartalmazó amulett (Scheil 2) esetében a felirat ugyancsak újbabilóni írásmódot követ, s az e tárgyon szereplő Šûbitum (vagy Šûpîtum) személynév számunkra csak egy adminisztratív dokumentumból ismert.⁷⁴

Három, Ninivéből származó tárgyon (Ninive 1 és 3–4) is szerepel a tulajdonosok neve; közülük a Ninive 4 tulajdonosa nő volt. Mindhárom amulett feliratán, a tulajdonos nevét követően nem az illető filiációja, hanem „az istenének (azaz védőistenének) fia/leánya” terminus szerepel. A három név közül a Ninive 1 tulajdonosának neve Šamaš-killani, amely név szerepel az újasszír dokumentumok személynévanyagában. A kutatás ezen a néven hat személyt ismer, akik közül négyen Assur-bán-apli korához köthetők.⁷⁵ Mivel a tárgy a British Museum katalógusa szerint Kujindzsik telljén került elő, az amulett talán e négy személy valamelyikének tulajdona lehetett. A Ninive 3 darabon fennmaradt név értelmezése vitatott. A tárgyon a

⁷² A tárgy publikációjában Scheil a szöveget újasszír lapidaris jelformát használva közli, azonban a szerző megjegyzi, hogy a szöveg kurzív babilóni („ordinaire babylonienne”) jelekkel íródott. Az e tárgyakon szereplő felirat babilóni ékírásos jelekkel történő írásmódját („Inscript in babylonischer Schrift”) Weidner is említi: Weidner: *i. m.* (30. j.) 296.

⁷³ A BM 103574-es tábla, amelynek a dátuma nem őrződött meg, a Borsippából ismert és a Kr. e. VI. század második felére keltezhető Ilia család archívumából származik. A táblához l. <https://prosobab.leidenuniv.nl/tablet/t5877> (M. Jursa jóvoltából).

⁷⁴ G. J. P. McEwan: *Late Babylonian Texts in the Ashmolean Museum*. (OECT 10). Oxford (1984) 123, no. 400 14. sora: ¹šu(SU)²-bit-tu₄ AL.TI^mTUKU-ši-DINGIR = Šûbitum, Râši-ili felesége (C. Wunsch jóvoltából). M. Jursa felvetette annak lehetőségét, hogy Scheil tévesen rekonstruálja a személynévet említő ékjeleket (¹šu-u-pi-tu₄): „Šûpîtum” a 7. sorban: Scheil: *i. m.* (22. j.) 201, és a név olvasata vélhetően „¹bar¹-sîp¹-pi-tu₄” (Barsipîtu) lenne, mely személynév megtalálható az újbabilóni prozopográfiai adatbázisban (<https://prosobab.leidenuniv.nl/individual.php?pid=8845>).

⁷⁵ P. Gentili: Šamaš-killani. In: *The Prosopography of the Neo-Assyrian Empire, Volume 3, Part II: Š–Z*. Ed. H. D. Baker. Helsinki (2011) 1204: Šamaš-killani.

férfi személynév a determinatívum után két jelet tartalmaz: ^mPAP–ERIM,⁷⁶ amelynek akkád olvasata kérdéses számunkra. A **Ninive 4** tárgyon szereplő női név *Šušannu*, melynek jelentése „Szúsza városából való”, s ugyancsak előfordul az új- és késő babilóni személynévanyagban.⁷⁷

A Nippurból előkerült láz elleni ráolvasást tartalmazó öt amulett (**Nippur 1–5**) közül három darabon (**Nippur 1–2** és **Nippur 4**) található meg a tulajdonos neve: Bābu-ētirat,⁷⁸ Bānātā (esetleg Bānītā)⁷⁹ leánya. A babilóniai prozopográfiai adatbázisban a Bābu-ētirat női név több, különböző személyhez is kapcsolható, azonban a filiáció hiányában ezen előfordulások egyike sem köthető az amulett tulajdonosához. Az amulett szövegében a tulajdonos filiációja említésekor nem az apa, hanem az anya neve szerepel, ami eltér az adminisztratív szövegek gyakorlatától, hiszen ezek esetében az apai leszármazást említik. A feliratokat publikáló Finkel ezt a jelenséget azzal magyarázza, hogy az amulett hatékony működése megkövetelte az érintett személy pontos azonosítását, így az amuletten szereplő anyai leszármazást párhuzamba állítja az adminisztratív szövegekből ismert azon esetekkel, amikor az apa személye nem volt biztosan megállapítható (pl. az illető adoptált, nem törvényes kapcsolatból származó, esetleg nemi erőszak eredményeképpen született gyermek).⁸⁰ Ezzel kapcsolatban Abusch és Schwemer felhívják a figyelmet egy várandós asszonyt védelmező rituálé szövegére, melyben a filiáció helyett ugyancsak az anyai ági leszármazás szerepel.⁸¹

2.6. Az agyaghengeres amulettek osztályozása a rajtuk szereplő ráolvasások alapján

Az összegyűjtött amulettek a felirataik alapján három fő téma⁸² szerint osztályozhatók:

- I. csoport: Szíriuszt invocáló Ғulbazizi-ráolvasások (l. 3.1. alfejezet). A Ғulbazizigyűjteményben szereplő, Szíriuszt említő Ғulbazizi 18 (**Ligabue 1**, **Nimrúd 1–2**, **Ninive 1–4**, **Scheil 1–2** és **Schøyen 1–2**) és Ғulbazizi 19 (**Nimrúd 3**) ráolvasás több tárgyon is előfordul. E csoport kiegészíthető azon kis méretű amulettekkel (l. Appendix, 2. táblázat), amelyek formájuk és nyersanyaguk tekintetében más típusú hordozókról ismertek, ugyanakkor szintén a Ғulbazizi-szövegkorpuszhoz köthető ráolvasásokat tartalmaznak. Megjegyzendő, hogy a ráolvasássorozat gyűjteményes és kivonatos táblái nem tartalmaznak olyan rítusleírást, amely emlitené az agyaghengeres amulettek készítését és alkalmazását.

⁷⁶ Campbell-Thompson által javasolt ^m*Kur-šab* vélhetően nem megfelelő olvasat: Campbell-Thompson: *i. m.* (13. j.) 12. lábjegyzet a 110. oldalon.

⁷⁷ Ez a személynév az újasszír prozopográfiai anyagban nem fordul elő. A név új- és késő babilóni előfordulásaihoz l. <https://prosobab.leidenuniv.nl/individual.php?pid=27430>.

⁷⁸ Finkel a személynév fordítása során a Bāba-ēterat alakot használja: Finkel *i. m.* (6. j.) 238, de a fordításunkban mi a babilóni névformát követtük, amely a felirat legutóbbi közlésében is szerepel: Abusch – Schwemer – Luukko – van Buylare: *i. m.* (2. j.) 130.

⁷⁹ Finkel a személynévet Bānītā alakban közli: Finkel *i. m.* (6. j.) 238, jelen munka pedig a legutóbbi közlésben szereplő névalakot követi: Abusch – Schwemer – Luukko – van Buylare: *i. m.* (2. j.) 130.

⁸⁰ Megjegyzendő, hogy a tárgyalt amulett készítését leíró rituálé releváns szöveghelyén a megszokott filiáció szerepel: „*valaki*, aki *valaki* utóda” (NENNI A NENNI), melyre Finkel is felhívja a figyelmet: Finkel: *i. m.* (6. j.) 238.

⁸¹ Abusch – Schwemer – Luukko – van Buylare: *i. m.* (2. j.) 130: Text 5.9, 7. sor.

⁸² A fenti három csoport tagjaitól eltérő ráolvasásokat hordozó agyaghengeres amulettek is ismeretesek. Ezek egy része minden bizonnyal a fentieknél korábbi, más darabok viszont azok kortársai lehetnek. Az e tárgyakon szereplő ráolvasások jelenlegi tudásunk alapján egyik ismert ráolvasássorozathoz sem kapcsolhatók (l. 27. és 55. lábjegyzet).

- II. csoport: Kisgyermeket védő Lamastu- és H̄ulbazizi-ráolvasások (l. 3.2. alfejezet). A második csoportba tartoznak azon, kisgyermeket védő eljárások, amelyek részben a Lamastu elleni, részben pedig a H̄ulbazizi-ráolvasásokat tartalmazó agyaghengeres amulettek készítését írják le. A kanonikus Lamastu elleni ráolvasássorozat 1. tábláján található rituálé egy ráolvasással ellátott agyaghengeres amulett készítését írja le.⁸³ A kisgyermeket védő rituálékot tartalmazó szövegek közül két tábla írja le agyaghengeres amulettek készítését: az egyik tábla szerint egy Lamastu ellen használatos ráolvasást, míg a másik szerint két H̄ulbazizi-ráolvasást kellett az amulettre írni. Az e rítusleírásokban szereplő Lamastu- és H̄ulbazizi-ráolvasásokat tartalmazó agyaghengeres amulett azonban egyelőre nem került napvilágra.
 - III. csoport: Láz elleni ráolvasások (l. 3.3. alfejezet). A harmadik csoportba a láz elleni ráolvasásokat tartalmazó tárgyakat és rítusleírásokat gyűjtöttük össze. A rituálékot leíró táblák alapján agyaghengeres amulettekre a nem kanonikus Lamastu elleni ráolvasások valamelyikét írták. Ezek a rítusleírások ugyan több újasszír és újbabilóni táblán is megőrződtek, az amulettek közül eddig csupán az Ugaritból előkerült újbabilóni darabon (**Ugarit 1**) szerepel ez a ráolvasás. A láz elleni amulettek csoportjába tartozó szövegek másik része alvilági isteneket (Nergal, Ereskigal és Namtar), valamint Ea istent invokáló ráolvasások (**Nippur 1–5**). Emellett egy további, hengeres amulett készítését említő töredékes rítusleírást ismerünk, azonban a ráolvasás szövege nem maradt fenn a táblán.
- A következő fejezet a fentiekben bemutatott hengeres amuletteken szereplő ráolvasások fordítását, illetve a velük kapcsolatos agyagtáblákon megőrződött rítusleírásokat közli.

3. AGYAGHENGES AMULETTEKET ALKALMAZÓ ORVOSI-MÁGIKUS RITUÁLÉK

3.1. H̄ulbazizi-ráolvasásokat tartalmazó rituálék

Az ártó démonok támadása ellen védelmet nyújtó, első sumer és akkád nyelvű H̄ulbazizi ráolvasások már a Kr. e. II. évezred második feléből ismertek, a Kr. e. I. évezredi H̄ulbazizi-ráolvasássorozat pedig már legalább 65 ráolvasást tartalmazott.⁸⁴ Fontos azonban megjegyezni, hogy a H̄ulbazizi-sorozatban szereplő ráolvasásokat általános jelleggel, a pácienset fenyegető ártó démoni erők elhárítására alkalmazták, ennek eredményeként egyes H̄ulbazizi-ráolvasásokat átvettek más ráolvasássorozatokba,⁸⁵ valamint a H̄ulbazizi-ráolvasások különböző típusú amuletteken is megőrződtek (2. táblázat). A továbbiakban a H̄ulbazizi-ráolvasásokat tartalmazó agyaghengeres amuletteken olvasható ráolvasásokat, illetve az e tárgyak elkészítését rögzítő rítusleírásokat tekintjük át.

⁸³ Farber: *i. m.* (26. j.) 196–197.

⁸⁴ A második évezredi H̄ulbazizi-ráolvasásokhoz l. E. Zomer: *Corpus of Middle Babylonian and Middle Assyrian Incantations*. (LAS 9). Wiesbaden (2018) 186–190; az első évezredi H̄ulbazizi-ráolvasássorozat feldolgozásához pedig l. Finkel: *i. m.* (9. j.) 74–137.

⁸⁵ I. L. Finkel: *Muššu'u, Qutāru, and the Scribe Tanittu-Bēl*. *AuOr* 9 (1991) 97; B. Böck: *Das Handbuch Muššu'u "Einreibung". Eine Serie sumerischer und akkadischer Beschwörungen aus dem 1. Jt. vor Chr.* (BPOA 3). Madrid (2007) 24; Farber: *i. m.* (26. j.) 54, 58, 61.

A vizsgált agyaghengeres amulettek többsége, összesen 12 darab, a H̄ulbazizi-ráolvasás-sorozathoz tartozó ráolvasások valamelyikét tartalmazza. Közülük 11 tárgyon (1. táblázat: **Scheil 1–2**, **Ninive 1–4**, **Nimrúd 1–2**, **Schøyen 1–2**, **Ligabue 1**) a H̄ulbazizi 18 ráolvasás olvasható, amelynek fókuszában Ninurta asztrális alakja, a Szíriusz csillag áll. Egy további darabon (1. táblázat: **Nimrúd 3**) a H̄ulbazizi 19 ráolvasás szerepel, amely a Szíriuszon kívül a legfelső istentriáaszt (Anu, Enlil és Ea) említi, továbbá a mezopotámiai kultúrában és vallási-mágikus hagyományban is kiemelt szereppel bíró Tigris és Eufrátesz folyamok perszonalifikált istenségeit invokálja.

3.1.1. Agyaghengeres amulettek a H̄ulbazizi 18 ráolvasás szövegével

Kéziratok: **Scheil 1–2**, **Ninive 1–4** (1. ábra), **Nimrúd 1–2** (1. ábra), **Schøyen 1–2**, **Ligabue 1**.
Fordítás:

Ráolvasás: Szíriusz az ő neve.
Harcba hívó,
utat mutató,
mindent tökéletessé tevő.
Isteni buzogány,
amely kiemelkedik a pusztító fegyverek közül.
(A gonosz) Samas-killanihoz,
(védő)istene fiához
ne közeledjen, ne érje el!
Támadó, támadó,
ne közelíts hozzá! *Ráolvasásformula.*

A H̄ulbazizi 18 ráolvasás a **Ninive 1** agyaghengeres amulett felirata alapján.

3.1.2. Agyaghengeres amulett és pecséthenger a H̄ulbazizi 19 ráolvasás szövegével

Kéziratok: **Nimrúd 3** (1. ábra), AO 1167-es pecséthenger⁸⁶
Fordítás:

Ráolvasás: Szíriusz életére,
Anu életére, Enlil
és Ea életére,
a Tigris és az Eufrátesz életére
szűnjön meg (a gonoszság)! A gonosz
ne közeledjen (hozzá)!⁸⁷ *Ráolvasásformula.*

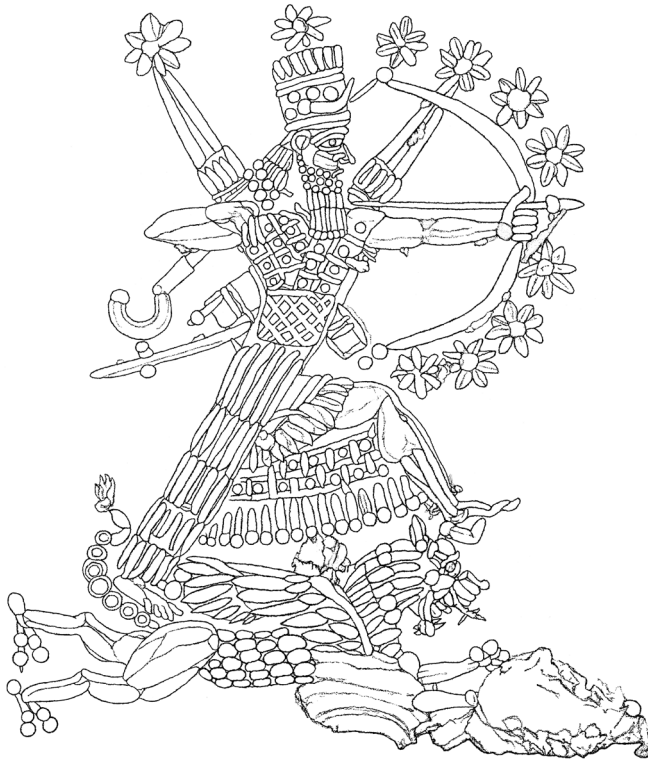
⁸⁶ A tárgy adataihoz l. 2. tábla: 5.

⁸⁷ Az 5b–6a. sor fordítása az AO 1167 (A 602) pecsétfelirat szerint: „Egyik gonosz se közelítsen hozzá!”

Kommentár:

A fentebb tárgyalt amuletteken szereplő ráolvasások kezdősorai (incipit) a Szíriuszt említik, amely Ninurta isten egyik asztrális reprezentációjával, a Canis Maior csillagkép legfényesebb csillagával azonosítható. A Ninurtát reprezentáló Szíriusz csillagra forrásainkban a „Nyílvessző” jelentésű sumer és akkád terminusok utalnak (sumer ^{mul}kak-si-sá akkád *šukūdu* vagy *šiltāhu*). A nyílvessző az istenség reprezentációjaként gyakran megjelenik a kassú kori kudurrú-ábrázolásokon.⁸⁸ A Ninurta alakját ábrázoló pecséthengerek között találjuk azon mitológiai jeleneteket, amelyeken Anzút íjász alakjában üldözi a felfegyverzett Ninurta, akinek a kezében tartott felhúzott íj és a nyílvessző a fegyverek asztrális szerepére is utalnak, hiszen az íj, melyet csillagsor határol, a nyílvesszővel konstellációt alkot (2. ábra).

2. ábra. Az áradást megtestesítő keveréklény (Abúbu) hátán álló, felfegyverzett Ninurta. Részlet az Anzút üldöző mitológiai jelenet egy pecséthenger-ábrázolásról. © Niederreiter Zoltán⁸⁹

⁸⁸ A. Annus: *The God Ninurta: In the Mythology and Royal Ideology of Ancient Mesopotamia*. (SAAS 14). Helsinki (2002) 133.

⁸⁹ Az illusztráció forrásául szolgáló BM WA 129560-as pecséthengerhez l. D. Collon: *Cylinder Seals V: Neo-Assyrian and Neo-Babylonian Periods*. (Catalogue of the Western Asiatic Seals in the British Museum). London (2001) 152, no. 292, pl. XXIV és XXXV.

Az ártó démoni erők felett győzedelmeskedő isten a mezopotámiai orvosi-mágikus rituálékban is fontos szerepet játszik. E hagyomány alapját az embereket gyötrő betegségeket is manifesztáló Aszakkú (sumer Azag) démon legyőzése jelenti, melyhez Ninurtát is segítségül hívták. Ninurta gyógyító istenként való felfogása manifesztálódik Bulutsa-rabi által Gulának, a gyógyító istennőnek írt himnuszában, amelyben Ninurta, Gula hitvese is megjelenik. A Ninurta asztrális megjelenési formáját jelölő „Nyílvessző” nem csupán az istent manifesztáló csillag neve, hanem az ártó démonnal szembeszálló harcos isten egyik fegyvere is. Az istent az egyik himnuszában fegyverként invokálva szólítják meg.⁹⁰ A Szíriusz, illetve Ninurta gyógyító rituálékkal való szoros kapcsolatát egy zikurudu-varázslás ellen végzett rituálé is megerősíti, melynek során az áldozati felajánlással és fohással kísért rituálét a Szíriusz előtt kellett elvégezni:

Ráolvasás: Te vagy Szíriusz, Ninurta, első az istenek között, a tiszta Égen fénylő csillagok közé tartozó! Te vagy *Uta’ulu*, akinek nincs ellenfele a csatában, a kiváló, az istenek atyjának kedveltje, Nunamir, az igaz földműves, aki szüntelenül felhalmozza a gabonát, aki tárolja a gabonát (és) megmenti minden nép életét. Én, a te szolgád, *valaki, valakinek* a fia, akinek *valaki* a védőistene (és akinek) *valaki* a védőistennője, eléd járultam, és az arcodra tekintek, mivel te tudod, hogyan kell helyesen cselekedni.

Ártó varázslatot végeztek ellenem, így megváltozott a sorsom. Rontást hoztak rám, így szorongástól és szomorúságtól szenvedek. Gyűlöletet (keltő rontással) és „halálos varázslattal” sújtottak engem, így [...]. Elutasított vagyok az istenek és a király előtt, így [...]. Kiválasztottak engem a „*bármely gonosz*” (nevű) démon számára, így gonosz betegségek [gyötörnek]. Megragadott engem *Saghulhazú* démon, aki éjjel-nappal kísér engem. Körülölelt engem a „halotti szellem keze” betegség, mint [...]. Ó, uram, amerre te fordulsz [...]. Tekints kegyesen rám, a rettegő szolgádra és szólj (hozzám) irgalommal! Mentse meg az életem! Biztosíts (számomra) gyógyulást! Csillapítsd védőistenem és védőistennőm haragját! Az istenek, a király, a főméltóságok, a nemesek és az emberek számára legyenek különleges! Távolíts el minden gonoszt a testemből! Pusztítsd el az ellenséget! Távolítsd el (tőlem) Aszakkú demont! Tedd semmissé az emberek (ellenem irányuló) gonosz tetteit! Ahogy a folyó friss vize eltávolítja az állott (vizet), úgy távolítsd el a testemből a gonosz Namtar demont, aki az életemre tör! Gyógyíts meg (engem), és bizony a te dicséretedet fogom zengeni mindenkinek!

Ráolvasás: Ha *valaki* a „halálos varázslat” (elleni rituálét) végzi Szíriusz előtt.

Ehhez (a ráolvasáshoz tartozó) rituálé: Söpörd fel a háztetőt a Szíriusz előtt, (és) permetezz rá tiszta vizet! Szórj *burāšu* borókát a füstölőedényben (lévő) *ašāgu* cserjéből készített faszénre! Végezz libációs áldozatot sörrel! Borulj le! Húzd meg a (rituálét körbekerítő) határvonalat, (és) helyezz (kis) gabonahalmokat (a földre)! Vidd a füstölőedényt és a fáklyát a (beteg) emberhez! Tisztítsd meg (őt) a szent edény (vizével), majd állítsd (őt) a (körül)határolt (rituálé helyén elszórt) kerti növényekre, hogy (ott) imád-

⁹⁰ A himnusz releváns 8. sorához l. W. R. Mayer: Das Gebet des Eingeweideschauers an Ninurta. *Or. NS* 74 (2005) 52 és 54. E téma tárgyalásához l. Annus: *i. m.* (88. j.) 134.

kozzon! Recitálja háromszor ezt a ráolvasást miközben leborul, és mondja el mindazt, ami a szívét nyomja azért, hogy a (személyes) védőistenének és védőistennőjének dühe csillapodjon, (így) az ellene végzett (ártó) varázslat megszűnik.

Ráolvasás és rituálé a Szíriusz előtt
(AMD 8/2 10.8-as szöveg részlete, 1–36. sor).⁹¹

Ĥulbazizi-ráolvasást tartalmazó agyaghengeres amulett készítését és alkalmazását leíró rituálé biztosan egy ékírásos táblán azonosítható (l. 3.2. alfejezet). Emellett azonban két további, töredékes táblán megőrződött rítusleírás is hasonló amulett készítését, illetve alkalmazását írja le. Egy Urukából előkerült késő babilóni táblán olvasható rítusleírás szerint az amulettre két Ĥulbazizi-ráolvasást (Ĥulbazizi 50 és 51) kellett írni. Ennek a szövegnek az amulett készítését tartalmazó része ugyan kitört, a kontextus alapján valószínűsíthető, hogy egy hengeres amulett lehetett a feliratot hordozó tárgy. Mindezt megerősíti egy, a kisgyermek védelmére irányuló rituáléban olvasható hasonló eljárás (l. 3.2. alfejezet), melynek szövege az alábbi.

Ráolvasás: Ninazu, Ninazu, hatalmas Ninazu! Ninazu, [Ninazu, az élen járó isten⁹²! Kiemelkedő Ninazu! Ninazu, Szín elsősülöttje! Ninazu agyagja, amely Ninazu szentélyéhez (tartozik)! Ninazu pecséthengere, melynek nincs párja. *Ráolvasás:* Én vagyok a nyárfa királya, az Eufrátesz királya! Szűnjön meg (a gonoszság)! A gonosz ne közeledjen (hozzá)!

Ráolvasás, hogy a folyamatosan támadó gonosz ne közelíthessen (a páciens felé)!

Ehhez (a ráolvasáshoz tartozó) rituálé: Vegyél csatornaagyagot, keverd össze az *elpetu*-növény hamujával, [készíts hengeres amulettet, és ezt a ráolvasást] írd rá! Függeszd (az amulettet) az ágy fejéhez!

Ráolvasás és rituálé leírása Ĥulbazizi távoltartására
(SpTU 3, 83-as szöveg, előoldal 19–25. sor).⁹³

A ráolvasásban megszólított Ninazu a khtonikus istenségek körébe sorolható, s a kígyómarások elleni ráolvasásokban szerepel, emellett pedig említik halotti szellem által okozott betegségek gyógyítására irányuló ráolvasásban,⁹⁴ valamint „heves láz” eltávolítását elősegítő ráolvasás szövegében is.⁹⁵ A fenti forrás mellett az Assur-bán-apli ninivei könyvtárából származó egyik töredékes szöveg is egy olyan hengeres amulett készítését írja le, amely talán a Ĥulbazizi 18 ráolvasást tartalmazza. A töredéken csupán a ráolvasás szövegének legvége maradt fenn, az itt megjelenő terminus azonban más ráolvasás szövegében is szerepel. A ráolvasás és a rítusleírás szövege a következő:

⁹¹ A szöveg feldolgozásához l. E. Reiner: *Astral Magic in Babylonia*. Philadelphia (1995) 102–103, Abusch – Schwemer: *i. m.* (53. j.) 319–383.

⁹² Az itt szereplő ékjelek alternatív olvasatának (dPALIL) fordítása Palil isten: Finkel: *i. m.* (9. j.) 118–119, ami helyett a másik olvasatot preferáljuk (DINGIR IGI DU), követve von Weiher szövegkiadását: E. von Weiher: *Spätbabylonische Texte aus Uruk, Teil III*. (ADFU 10). Berlin (1983) 110 és 113. Megjegyzendő, hogy M. Krebernik Palil istenről írt recens tanulmánya sem említi ezt a szöveget az istenséget invokáló szöveghelyek között: M. Krebernik: dPalil(IGI.DU). *RIA* 10 (2003–2005) 281.

⁹³ A szöveg feldolgozásához l. von Weiher: *i. m.* (91. j.) 110–115.

⁹⁴ Scurlock: *i. m.* (2. j.) 431–433, no. 169.

⁹⁵ Bácskay: *i. m.* (2. j.) 151 és 154, no. 51-es szöveg 59–61. sora. Ninazu alakjához l. F. A. M. Wiggermann: Nin-azu. *RIA* 9 (2000) 329–335.

[...] ... *Ráolvasásformula.*

[(*betegségek vagy démonok felsorolása*)] a halál, a betegség, a pácienshez ne közelítsen! [Ehhez (a ráolvasáshoz tartozó) rituálé]: Vegyél [agyagot, (*a szöveg kitört része vélhetően az amulett készítéséhez szükséges további anyagokat sorolja fel*)], készíts egy hengeres amulettet! [Írd rá ezt a ráolvasást] a hengeres amulettre vagy a [...] -re, ... a *dī'û-láz*, [...] a hengeres amulett(et), [...] x (darab) kő, [(*a kitört részén vélhetően betegségek és démonok neve szerepel*)], a halál, [a betegség ...] a pácienshez ne közelítsen!

Ráolvasás és rituálé a halál és a betegség(ek) távoltartására
(AMT 71, 2+ i' 1'–11' sor).⁹⁶

3.2. Kisgyermek védelmére szolgáló ráolvasásokat említő rituálék

A kisgyermek mágikus védelmére szolgáló agyaghengeres amuletteket egyelőre csupán ékírásos agyagtáblák rítusleírásaiból ismerjük. A Farber által korábban e csoporthoz sorolt **Ugarit 1** amulett véleményünk szerint a láz elleni amulettek csoportjába tartozik, mivel a ráolvasás szövegpárhuzama a láz elleni, nem kanonikus Lamastu-ráolvasások közt azonosítható (a szöveg feldolgozását l. a 3.1. alfejezetben).

3.2.1. Kisgyermek védelmét szolgáló rituálé, amely Lamastu-ráolvasást tartalmazó agyaghengeres amulettet említ

Kézirat: BM 134780, 6'–7'. sor⁹⁷

Fordítás:

Azért, hogy [Lamastu] a kisgyermekhez ne közeledjen, készíts egy agyaghengeres amulettet!

Írd rá: „Ráolvasás. Lamastu, Anu lánya, (a démon) első neve”, [majd helyezd (az amulettet a gyermek) nyakába]!

3.2.2. Kisgyermek védelmét szolgáló rituálé, amely Hūlbazizi-ráolvasást tartalmazó agyaghengeres amulettet említ

Kézirat: K 3628 + 4009 + Sm 1315, előoldal 25. – hátoldal 12. sor⁹⁸

Fordítás:

⁹⁶ A szöveg átírásához l. Babmed Amulettsteinlisten K 13573 + K 13343 (+) K 5176 + Sm 1107: https://www.geschkult.fu-berlin.de/e/babmed/Corpora/Amulettsteinlisten/K_13573___K_13343___K_5176___Sm_1107/index.html.

⁹⁷ Farber: *i. m.* (50. j.) 116–117 §41, sigla j és pl. 10 (átírás és fordítás); Farber: *i. m.* (26. j.) 199. oldalon a 10. sorhoz írt magyarázat (kópia, átírás és fordítás).

⁹⁸ Finkel: *i. m.* (9. j.) 25–26. tábla (kópia, ms.P), hátoldal 3–12. (Hūlbazizi 18), előoldal 27' – hátoldal 2. (Hūlbazizi 59) (átírás és fordítás); Farber: *i. m.* (50. j.) 128–129, §46, sigla u (átírás és fordítás); J. Scurlock: *Sourcebook for Ancient Mesopotamian Medicine*. Atlanta (2014) 623 (kópia, átírás és fordítás).

[*Ráolvasás*: A ház meg]erősítve (és) lefedve,
[de ő bef]új, ő befúj.

A belsejének a [vizét az istenek] kiöntötték.

Az Ég az Égből előre megy,

A Föld önmagából előre megy. [*Ráolvasásformula*].

Ráolvasás: Szíriusz az ő neve. [Harcba] hívó,
utat mutató, [mindent] tökéletessé tevő.

Isteni buzogány, amely kiemelkedik a pusztító fegyverek közül.

(A gonosz démon) *valakihez*, a *valaki* fiához ne közeledjen, ne [érje el]!

Támadó, támadó ne közelíts hozzá! [*Ráolvasásformula*].

Két ráolvasás: „A gonosz Alú démon beborítja a kisgyermeket” (megnevezésű betegségre).

Ehhez (a ráolvasáshoz tartozó) rituálé: [Készíts] hengeres amulettet fazekasagyagból és [írd rá] ezt a ráolvasást, [...]!

Égesd ki (a tárgyat) szalmából rakott tűzön! Ha (az amulettet) a nyakába akasztod, (vagy) ha az ágy fejére függeszted, egyetlen gonosz (démon) sem közelít(het) hozzá!

Kommentár:

Az első rítusleírásban (l. 3.2.1. alfejezetben) említett agyaghengeres amulett a Lamastu elleni kanonikus ráolvasássorozat egyik eljárására utalhat, amelynek során Lamastu kilenc nevét kell egy agyaghengeres amulettre írni, majd amulettként a kisgyermek nyakába akasztani (1. tábla, 1–10. sor).⁹⁹ A második szöveg rítusleírása két Hulbazizi-ráolvasást említ (Hulbazizi 18 és 59). Kérdéses ugyanakkor, hogy az amulettre vajon csak az egyik vagy mindkét ráolvasás szövegét felírták-e. Az általunk ismert agyaghengeres amulettek felületén ugyanis mindig csak egy ráolvasás szövege szerepel. Megjegyzendő azonban, hogy a fent említett flaska formájú kalcedon amulettfüggőnek (2. tábla: 4) az egyik oldalán a Hulbazizi 9, míg a másik oldalán a Hulbazizi 38 ráolvasás szerepel, egy közép-babilóni pecsétengerre (2. tábla: 6) pedig a Hulbazizi 33 és 38 feliratát vésték.

3.3. Láz elleni ráolvasásokat tartalmazó agyaghengeres amulettek

Az agyaghengeres amulettek alkalmazását a láz elleni orvosi-mágikus eljárások rítusleírásai is említik, illetve e tárgyak a régészeti emléanyagban is megfoghatók. A láz ellen használatos amuletteken különböző típusú ráolvasások szerepelnek. Az agyagtáblákon megőrződött rítusleírások egy része, valamint egy amulett (**Ugarit 1**) szövege Lamastu elleni ráolvasást tartalmaz. Jelenleg két olyan rituálét ismerünk, amelynek során Lamastu elleni ráolvasás szövegét írták az agyaghengeres amulettre. Mindkettőn a nem kanonikus Lamastu-ráolvasás szerepel. Lamastunak a lázzal járó megbetegedésekben játszott szerepét nem csupán az itt tárgyalt rituálék mutatják, hiszen egyes eljárásokban a démon elleni ráolvasásokat a láz ellen

⁹⁹ Farber: *i. m.* (26. j.) 68–70 és 144–145.

alkalmazott kenőcsök vagy phylaktériák alkalmazása közben is recitálták.¹⁰⁰ A láz elleni hengeres amulettek másik része (**Nippur 1–5**) különböző alvilági isteneket (Nergal, Ereskigal, Namtar) és Ea istent invokáló ráolvasásokat tartalmaz.¹⁰¹

3.3.1. Agyaghengeres amulettek láz elleni Lamastu-ráolvasás szövegével

Kéziratok: **Ugarit 1**; BAM 147, előoldal 34–40. sor,¹⁰² STT 144, hátoldal 19'–22' sor;¹⁰³ CTN 4, 150, hátoldal 1–6. sor;¹⁰⁴ BM 55516+, előoldal 4'–8' sor¹⁰⁵

Fordítás:

Ha valakit a láz egy nap megragad, de a következő napon (a láza) elhagyja (őt). Keverj össze csatornából vett agyagot a csatorna vizével, és tisztítsd meg (ezzel) a beteg testét! Keverj az agyagba (az állat) bal és jobb oldaláról vett számrászórt, és készíts (belőle) hengeres amuletet! (Helyezd az állat) szőrének maradékát a hengeres amuletre, a szórt [...]!

Ráolvasás: Lamastu, Anu leánya, akinek az istenek mondták ki a nevét. Az úrnő, Ardat-lili,¹⁰⁶ a segítő utód. *Ráolvasás* (var. *Ráolvasásformula*). [Írd] ezt a ráolvasást a hengeres amuletre [és akaszd a páciens nyakába]!

Kommentár:

Az amuletten szereplő Lamastu-ráolvasás első fele a kisgyermeket védő hengeres amuletten (a szöveg feldolgozását l. 3.2. alfejezetben) is megtalálható, a rítusleírást tartalmazó szöveg azonban csak az amuletre írandó ráolvasás kezdősorát adja meg, és nem tartalmazza a tárgyra írandó ráolvasás teljes szövegét. Az **Ugarit 1** amulett láz elleni eljárásokhoz való rendelését az indokolja, hogy a hengeres amuletten található ráolvasás szövege párhuzamos az agyagtáblákon megőrződött, láz elleni eljárásokban szereplő, egyik nem kanonikus Lamastu elleni ráolvasás szövegével.¹⁰⁷ Az amulett elkészítése során az agyaghoz egy számrácsődör hátsó

¹⁰⁰ Lamastu démonnak a lázat előidéző szerepéhez l. W. Farber: Lamaštu – Agent of a Specific Disease or a Generic Destroyer of Health? In: *Disease in Babylonia*. Eds. I. L. Finkel – M. J. Geller. Leiden – Boston (2007) 139–142; Bácskay: *i. m.* (2. j.) 12.

¹⁰¹ E darabok feldolgozását és részletes elemzését I. Finkel végezte el a 2018-as tanulmányában: Finkel: *i. m.* (6. j.).

¹⁰² Bácskay: *i. m.* (2. j.) 148–149 és 153 (átírás és fordítás).

¹⁰³ Farber: *i. m.* (26. j.) 273 és 300–301 (átírás és fordítás); Bácskay: *i. m.* (2. j.) 155 (említés); Bácskay: *i. m.* (26. j.) (átírás és fordítás).

¹⁰⁴ Bácskay: *i. m.* (26. j.) (átírás és fordítás).

¹⁰⁵ Bácskay: *i. m.* (26. j.) (kópia, fénykép, átírás és fordítás).

¹⁰⁶ Az egyik szövegvariánsban „Ardat-lili, Enlil szolgálója” szerepel. Az agyaghengeres amuletire írt ráolvasás szövegében olvasható „Úrnő, Enlil szolgálója” terminus máshol nem fordul elő a Lamastu-ráolvasások között, azonban a kanonikus ráolvasássorozat egyik tábláján a démon Enlil gyermekeként szerepel (2. tábla, 92–93. sorok).

¹⁰⁷ A rítusleírás két újasszír, valamint egy új- vagy későbabilóni orvosi táblán maradt meg. E táblák láz elleni terapeuta kezeléseket, valamint orvosi-mágikus eljárásokat tartalmaznak. Az egyik újasszír táblán (O. R. Gurney – J. Finkelstein: *The Sultantepe Tablets*. London [1957] no. 144) pedig nem kanonikus Lamastu-ráolvasások olvashatók.

lábáról származó szőr(szála)t kellett hozzáadni. A különleges eljárás mögött a démonalak számárcsődörrel való asszociációja húzódhat meg, amelyre ikonográfiai utalás a számárháton álló Lamastu alakja, illetve a számárlábat ábrázoló parafernália a Lamastu-plaketteken.¹⁰⁸

3.3.2. Agyaghengeres amulettek láz elleni Lamastu-ráolvasással, amely Hendurszangot említi

Kéziratok: BM 35512, hátoldal 16–18. sor;¹⁰⁹ BAM 149, 3’–9’ sor;¹¹⁰ STT 144, hátoldal 23’–29’ sor¹¹¹

Fordítás:

Ráolvasás: Lamastu, Anu leánya (és) Hendurszang, (a sors) meghatározója, a šēšú-hálót kifeszítő isten. „Hendurszang, bölcsesség biztosítója, ... bizony te vagy a sorsot kimondó. Hendurszang, Enlil, Enmesarra ...”!

Ráolvasásformula: „Amikor valakit láz ragadott meg” (megnevezésű betegség ellen). Írd (ezt a ráolvasást) a hengeres amulettre, (és) akaszd a (páciens) nyakába!

Kommentár:

A ráolvasás szövege a nem kanonikus Lamastu-ráolvasások közé tartozik. E szöveg csupán a fenti három tábláról ismert. Az éjszakához, illetve az Alvilághoz köthető Hendurszang az „utak felügyelője”, aki távol tartja az ártó démonokat az éjszakai utazóktól. A forrásainkban az alakja gyakran az éjszaka folyamán az emberek számára világosságot és mágikus védelmet biztosító tűzzel, illetve a fáklyával azonosított Isum istennel együtt fordul elő.¹¹² Hendurszangot, illetve a fegyvereit képező hálókat (šar-ur és šar-gaz) a kanonikus „Gonosz utukku démonok” (*Utukku lemnūtu*) című ráolvasássorozatban a démonűző Aszalluhit invokálja (11. tábla, 108–109. sor).¹¹³ Forrásainkban Hendurszang és Lamastu alakja együttesen nem szerepel, továbbá a Hendurszanghoz kapcsolódó egyéb források sem utalnak az isten és a láz kapcsolatára. Az istenalak láz elleni ráolvasásban való szerepeltetése vélhetően egyszerűen annak általános démonűző jellege miatt indokolt, illetve Isum éjszakát megvilágító tűzhöz való kapcsolatával magyarázható, ugyanis a tűz (sumer izi, akkád *išātu*) terminus a lázbetegség szimbolikus vagy irodalmi kifejezése.¹¹⁴

¹⁰⁸ Wiggermann: *i. m.* (1. j.) 239–240.

¹⁰⁹ Bácskay: *i. m.* (5. j.) 18–19 és 108–109, sigla a (kópia, fénykép, átírás és fordítás).

¹¹⁰ Bácskay: *i. m.* (5. j.) 18–19 és 108–109, sigla E (átírás és fordítás).

¹¹¹ Farber: *i. m.* (26. j.) 273 és 300–301 (átírás és fordítás); Bácskay: *i. m.* (5. j.) 18–19 és 108–109, sigla K (átírás és fordítás).

¹¹² Hendurszang és Isum tárgyalásához legújabbán I. A. R. George: The Gods Isum and Hendursanga: Night Watchmen and Street-Lighting in Babylonia. *JNES* 74/1 (2015) 1–8.

¹¹³ A szöveg feldolgozásához I. M. J. Geller: *Healing Magic and Evil Demons: Canonical Udug-hul Incantations*. (BAM 8). Boston – Berlin (2016) 387.

¹¹⁴ Bácskay: *i. m.* (5. j.) 110 és 27-es lábjegyzet. A tűz és a láz szerepének megfeleltetéséhez I. M. Stol: Fevers in Babylonia. In: *Diseases in Babylonia*. (CM 36). Eds. M. J. Geller – I. L. Finkel. Leiden – Boston (2007) 1–3; Bácskay: *i. m.* (2. j.) 7–8.

3.3.3. Agyaghengeres amulettek (Nippur 1–5) alvilági isteneket és Ea istent invokáló láz elleni ráolvasás szövegével

Kéziratok: **Nippur 1**; BM 43359+BM 43378+BM 43567;¹¹⁵ BM 49141+BM 65953+BM 68455¹¹⁶

Fordítás:

Ráolvasás: Nergal, a leghatalmasabb az istenek, a testvérei között! Bābu-ēṭirat, Bānātā lánya, akit a láz megragadott, (akinek) az étvágya (*lit.* étele) lecsökkent. Távolíttassék el az ő testéből a láz és a *lubāṭu*-betegség, hogy (a betegség) múltjon el! *Ráolvasásformula.*

Kéziratok: **Nippur 2**; BM 43359+BM 43378+BM 43567;¹¹⁷ BM 49141+BM 65953+BM 68455¹¹⁸

Fordítás:

Ráolvasás: Ea, az Abzu királya, Eridu ura! Bābu-ēṭirat, Bānātā leánya, akit a láz megragadott, s (akinek) a testét (a betegség) gyötri. A tiszta ráolvasásod (parancsára) (a betegség) múltjon el és a szerencsétlenség távozzon el! *Ráolvasásformula.*

Ehhez (a ráolvasáshoz tartozó) rituálé: Vegyél kikötő partjáról (származó) agyagot, készíts (belőle) agyaghengeres amulettet, (majd) írd rá ezt a ráolvasást! Gyapjúfonalra fűzz [...], ...-növényt, *elkulla*-növényt, *imhur-lim*-növényt [...] ötször csomózd össze, és a testében lévő láz megszűnik.

Kéziratok: **Nippur 3**; BM 43359+BM 43378+BM 43567;¹¹⁹ BM 49141+BM 65953+BM 68455¹²⁰

Fordítás:

Ráolvasás: Ereskigal, a tágas Alvilág úrnője! [..., aki] lázas, (akit a varázslónő) a jelenlétben [átadott (az Alvilágnak), (akinek) a feje fáj (*lit.* meg van ütve), (akinek) a háta beteg. Gyógyuljon meg, (és) amíg csak él, a te isteni természetedet dicsérje!] *Ráolvasásformula.*

¹¹⁵ Finkel: *i. m.* (6. j.) 249–256 (kópia, átírás és fordítás).

¹¹⁶ Finkel: *i. m.* (6. j.) 249–256 (kópia, átírás és fordítás); Abusch – Schwemer – Luukko – van Buylare: *i. m.* (2. j.) 131–132, Text 6.2 (átírás és fordítás).

¹¹⁷ Finkel: *i. m.* (6. j.) 249–256 (kópia, átírás és fordítás).

¹¹⁸ Finkel: *i. m.* (6. j.) 249–256; Abusch – Schwemer – Luukko – van Buylare: *i. m.* (2. j.) 131–132, Text 6.2 (átírás és fordítás).

¹¹⁹ Finkel: *i. m.* (6. j.) 249–256 (kópia, átírás és fordítás).

¹²⁰ Finkel: *i. m.* (6. j.) 249–256 (kópia, átírás és fordítás); Abusch – Schwemer – Luukko – van Buylare: *i. m.* (2. j.) 131–132, Text 6.2 (átírás és fordítás).

Ehhez (a ráolvasáshoz tartozó) rituálé: Készíts egy agyaghengeres amulettet, írd rá ezt a ráolvasást! Csavard egy darab bőrbe a „feloldás fáját”, elefántcsontot, *emesallu*-sót, *imhur-lim*-növényt! Helyezd (az amulettet a páciens) nyakába!

Kéziratok: **Nippur 4**; BM 43359+BM 43378+BM 43567;¹²¹ BM 49141+BM 65953+BM 68455¹²²

Fordítás:

Ráolvasás: Namtar, Alvilág vezírje! Bābu-ēřirat, [Bānātā leánya, akit a varázslónő a (te) jelenlétedben] átadott (az Alvilágnak), majd (őt) a láz megragadta (var. őt a *li’bu* betegség gyötri). A feje fáj (*lit.* meg van ütve). A gondolatait összezavartad annak, aki miattad lázas lett, és akinek a testét (*lit.* húsát) pusztítottad, akinek az izmait megköztözted, akinek a szájától az ételt és az italt megvontad. Aszalluhinak, a ráolvasások urának parancsára (a betegség) oldódjon fel (és) távozzon! *Ráolvasás.*

Ehhez (a ráolvasáshoz tartozó) rituálé: Készíts egy agyaghengeres amulettet, írd rá ezt a ráolvasást! Gyapjúfonalon (lévő amulett) mindkét oldalára fűzz (egy-egy) lazúrkövet és karneolt, (majd) akaszd (a páciens) nyakába!

Kéziratok: **Nippur 5**; BM 43359+BM 43378+BM 43567;¹²³ BM 49141+BM 65953+BM 68455¹²⁴

Fordítás:

Ráolvasás: Nergal, a leghatalmasabb isten, aki vörös gyapjúruhát visel, első [az istenek, az ő testvérei között]!

[...], akit a láz megragadott, távozzon el az ő testéből a láz és a *lubātu*-betegség! Gyógyuljon meg! Bizony a te nagyságotat hangoztassa (és) zengje a dicséreted!

Ehhez (a ráolvasáshoz tartozó) rituálé: Vegyél csatornaagyagot, keverd össze csatornavízzel, készíts (ebből) agyaghengeres amulettet, (és) írd rá ezt a ráolvasást, [(majd) akaszd a páciens nyakába]!

Kommentár:

A fenti öt ráolvasás szövege egyelőre csupán késő babilóni forrásokból ismert, azonban a láz és a *lubātu*-betegség elleni gyógyító eljárások (**Nippur 1** és **Nippur 5**) már az újjászír kori orvosi-mágikus szövegekben azonosíthatók.¹²⁵ A rítusleírások alapján a ráolvasást hordozó hengeres amulettek egyikét (**Nippur 4**) mágikus kövek (lazúrkő és karneol) mellé fűz-

¹²¹ Finkel: *i. m.* (6. j.) 249–256 (kópia, átírás és fordítás).

¹²² Finkel: *i. m.* (6. j.) 249–256 (kópia, átírás és fordítás); Abusch – Schwemer – Luukko – van Buylare: *i. m.* (2. j.) 131–132, Text 6.2 (átírás és fordítás).

¹²³ Finkel 2018, 249–256 (kópia, átírás és fordítás).

¹²⁴ Finkel: *i. m.* (6. j.) 249–256 (kópia, átírás és fordítás); Abusch – Schwemer – Luukko – van Buylare: *i. m.* (2. j.) 131–132, Text 6.2 (átírás és fordítás).

¹²⁵ Az általunk ismert eljárások az alábbiak: Scurlock: *i. m.* (6. j.) 339–347; Scurlock: *i. m.* (6. j.) 510 és 521; Abusch – Schwemer – Luukko – van Buylare: *i. m.* (2. j.) 11–14, Text 3.11.

ték fel, két amulettet (**Nippur 2–3**) pedig egyéb, gyógyhatásúnak vélt anyagokkal (gyógynövények, só és elefántcsont) együtt kellett alkalmazni. Két ráolvasás (**Nippur 1** és **Nippur 5**) Nergalt invokálja. A diagnosztikai, illetve orvosi-mágikus szövegekben szereplő „Nergal keze”, valamint „Nergal haragja” ugyan betegségokozóként fordul elő, Nergal invokálása az orvosi szövegek ráolvasásaiban és gyógyító rituáléiban azonban nem jelenik meg.¹²⁶ Fontos azonban hangsúlyozni, hogy Nergalt más típusú amuletteken gyakran invokálják, illetve a démonűző eljárások során recitálandó ráolvasásokat tartalmazó Gonosz utukku démonok ráolvasássorozatában is számos alkalommal szerepel a megszólított istenségek között.¹²⁷

Nergal démonűző ráolvasásokban való gyakori előfordulása azzal is magyarázható, hogy az istent a démonűző, illetve bajelhárító rituálékat végző ráolvasópapok védelmezőjeként tartották számon Ninurta, Samas és Szín mellett.¹²⁸ Az általunk tárgyalt hengeres amulettek további két darabja Ereskigalt, Nergal hitvését (**Nippur 3**), valamint Namtart, Nergal vezírét (**Nippur 4**) is invokálja. Az orvosi-mágikus szövegekben általában betegségeket okozó, ártó démonként megjelenő Namtar alakját egy agyagtábla alakú, kőből készült amuletten megőrződött ráolvasásban Nergal és Ereskigal istennel, valamint feleségével, Husbisával együtt invokálják.¹²⁹ Namtar alakja Aszakkú démonnal együtt jelenik meg egy láz elleni gyógyító rituálé során recitálandó ráolvasásban, melyből megtudhatjuk, hogy a rituálé során egy Namtart helyettesítő szobrocskát készítettek.¹³⁰ Az általunk tárgyalt hengeres amulettek egyike (**Nippur 2**) Ea istent, az Abzu királyát, Eridu urát szólítja meg. Ea isten a mágikus tudás, illetve a mágikus ráolvasások forrása, a gyógyító-mágikus rituálékat végrehajtott ráolvasópapok védelmezője. Alakja gyakran szerepel az orvosi szövegek ráolvasásai között (sokszor Aszalluhival együtt).¹³¹

3.3.4. Láz elleni rituáléban említett agyaghengeres amulett azonosítatlan ráolvasás szövegével

Kézirat: BM 55516+, hátoldal 1'–2' sor.¹³²

Fordítás:

[...] hengeres amulettet ... Írd ezt a ráolvasást a hengeres amulettra, [és akaszd a páciens nyakába]! [...]

¹²⁶ Az Assur-bán-apli könyvtár szembetegségek elleni gyógyító rituálékat tartalmazó terapeuta sorozatának egyik eljárásában szereplő ráolvasásban található ^dGIR logogrammat (1. tábla 93' sora) a korábbi kutatás Nergalként értelmezte: T. J. Collins: *Natural Illness in Babylonian Medical Incantations*. (Unpub. PhD diss., University of Chicago) (1999) 204, azonban ezen szöveg újabb kiadásában a logogrammat Sakkan istennel feleltetik meg: M. J. Geller – S. V. Panayotov: *Mesopotamian Eye Disease Texts: The Nineveh Treatise*. (BAM 10), Berlin – Boston (2020) 81–82.

¹²⁷ Így például Nergal, Samas és Ninurta mellett szerepel a Gonosz utukku démonok című ráolvasássorozat 3. táblájának 109. sorában: Geller: *i. m.* (111. j.) 111.

¹²⁸ Geller: *i. m.* (111. j.) 9.

¹²⁹ Lambert: *i. m.* (7. j.) 58–61; Bácskay – Niederreiter: *i. m.* (1. j.).

¹³⁰ KUB 29, 58+59 + KUB 37, 84 i 1 – ii 8. sor: Bácskay: *i. m.* (2. j.) no. 55, 1–45. sor.

¹³¹ Így például az Assur-bán-apli könyvtár gyomorbetegségek elleni gyógyító rituálékat tartalmazó terapeuta sorozat 3. tábláján szereplő egyik ráolvasásban: Scurlock: *i. m.* (97. j.) 513 és 522.

¹³² Bácskay: *i. m.* (26. j.) (kópia, fénykép, átirás és fordítás).

Kommentár:

A rítusleírásban szereplő agyaghengeres amulett láz elleni amulettek csoportjában történő tárgyalása azzal indokolható, hogy a táblán fennmaradt többi eljárás is láz elleni kezeléseket tartalmaz.

4. BEFEJEZÉS

A munkánkban tárgyalt agyaghengeres amulettek a mezopotámiai orvosi-mágikus rituálék eszköztárához tartoztak. E tárgyak a rítusleírásokban és a régészeti emléanyagban is azonosíthatók. Az ékirásos szövegekben leírt rítusokhoz készített és az azok során alkalmazott amuletteket tehát konkrét tárgyakkal köthetjük össze. Rekonstruálhatjuk e tárgyak készítését és használatát az orvosi-mágikus rituálék szempontjából, és betekintést nyerhetünk a ráolvasópapok tevékenységébe. Emellett vizsgálhatjuk őket az azonos vagy hasonló típusú feliratokat tartalmazó, kőből készített pecséthengerekkel és más amulettekkel is.

Tanulmányunk elsődleges célkitűzése a korábbi kutatás által ismert agyaghengeres amulettek, valamint a velük kapcsolatos információk, köztük ez idáig publikálatlan adatok összegyűjtése volt. Emellett egy publikálatlan késő babilóni táblán a korábbi kutatás által nem ismert újabb rítusleírásokat is azonosítottunk. Jelen munka tehát tárgyalja az agyaghengeres amulettek kutatástörténetét, régészeti kontextusát, e tárgyak készítésének formai jellegzetességeit, illetve a tárgyakon szereplő személyneveket. A tárgyak osztályozását és a velük kapcsolatos adatokból nyert elemzést követően a rajtuk szereplő ráolvasásokat tartalmuk szerint tárgyaltuk.

A kutatástörténeti vizsgálat során kimutattuk, hogy e tárgyakra, továbbá az általuk említett ráolvasások szövegére már az 1880-as évektől felfigyeltek. Ezt követően megkezdődött a felirataik filológiai vizsgálata, s a korabeli ráolvasásokkal történő első összevetésük. Évtizedeknek kellett eltelnie, míg a ráolvasásokat tartalmazó, kőből készült amulettekkel és pecséthengerekkel való rokonságukat is azonosították. A ráolvasások, illetve azok hordozóinak tételes összehasonlítására és tipologizálására nem került sor sem a gliptikára, sem pedig a mágikus amulettekre fókuszáló korai munkákban. Helyette a korábbi filológiai és vallástörténeti kutatások elsődlegesen egy-egy ráolvasássorozatra (pl. Hūlbazizi-ráolvasások vagy a Kisgyermeket védő ráolvasások), illetve a rituálékra fókuszálva említették meg párhuzamként az általunk vizsgált amuletteket. A tárgycsoport átfogó elemzésére azért sem került sor, mert e tárgyak készítését és alkalmazását említő orvosi-mágikus szövegek szisztematikus feldolgozása sem történt meg. Emellett az amuletteken lévő szövegek átírása és fordítása okozta nehézségek, illetve e szövegek töredékessége is hátráltatta e tárgytípus elemzését és szerepének értelmezését.

Az agyaghengeres amulettek régészeti kontextusának vizsgálata alapján megállapítható, hogy az ismert darabok egy része dokumentált régészeti ásatásból származik: asszír (Ninive és Nimrúd) és babilóni (Nippur) városokból, valamint Ugaritból. A tárgyak konkrét régészeti kontextusáról általában kevés információval rendelkezünk, megállapíthatjuk azonban róluk, hogy bizonyos darabok az elithez köthetők Asszíróban, míg az ugariti amulett egy sírból származik. A tárgyak készítésének és formai jellegzetességeinek vizsgálata alapján három, eltérő alakú változatukat különböztettük meg: a kőgyöngyökhöz hasonló alakú, a hordó alakú, valamint a prizmák alakjához hasonló amuletteket. A tárgyak formai különbözősége

nem jelent tartalmi és vélhetően funkcionális különbséget sem. Az amulettek fontos szerepét jelzi, hogy az őket készítő ráolvasópap maga írta rájuk a feliratot (ellentétben a kőből készült amulettekkel és pecséthengerekkel, amelyek vésnökök szövegmásolatait tartalmazzák). Ezzel kapcsolatban érdemes kiemelni, hogy az itt vizsgált agyaghengeres amulettek nemcsak szokatlanul kis méretűek a többi amulettel szemben, de a rajtuk lévő szövegek viszonylag hosszúak, többsoros ráolvasásokat tartalmaznak, miközben az agyagra íródott ékírási szövegek közül az ékjelek a legkisebb méretűek közé sorolhatók az ékírási szövegkorpuszban.

Az agyaghengeres amulettekre írt feliratok egyes darabokon tartalmazzák a tulajdonosuk nevét is, azonban az említett férfi és női neveket egyelőre nem lehet egyértelműen azonosítani az ékírási szövegekben előforduló személynevekkel. Ugyanakkor azt is megállapíthatjuk, hogy az amulettek egy részén a tulajdonos neve helyett a rítusleírások szövegéből ismert „*valaki*, aki *valaki* utóda/fia” formula szerepel, illetve három tárgyon (Nimrúd 1–2 és Schøyen 1) a tulajdonos nevének helyét üresen hagyták, csupán a tulajdonos nemére utaló férfi determinatívumot írták rájuk. A név helyén szereplő általános formula, vagy az üres rész alkalmazása talán arra utal, hogy ezeket a tárgyakat sorozatban vagy legalábbis nagy számban készítették a ráolvasópapok, továbbá feltételezhető, hogy egy tulajdonos több darabot is használhatott, amint azt láthattuk is (Nippur 1–2 és Nippur 4), sőt olyan „amulettpárra” is akad példa, amelynek hordozói között rokoni kapcsolat állt fenn (Scheil 1–2).

Az amulettek osztályozását a rajtuk szereplő ráolvasások alapján is elvégeztük. Ennek során a tárgyakat három csoportba soroltuk: Hülbazizi-ráolvasások, a Kisgyermeket védő ráolvasások és a Láz elleniek. A tartalmi csoportosítás során a vizsgált amuletteket a feliratok miatt más, kőből készített amulettekkel és pecséthengerekkel, illetve a releváns rítusleírásokkal együtt tárgyaltuk, amelynek során e mágikus tárgyak készítését és alkalmazását említő szövegeket is ismertettük. Emellett az egyes szövegekhez írt kommentárokból kifejtettük az egyes ráolvasások és rítusleírások közti összefüggéseket. Értelmezésünk lényegét a választott tárgycsoport orvosi-mágikus világban történő szerepének feltárása jelenti. Munkánkban tehát nem csupán e ráolvasások szövegahagyományban betöltött szerepét lehet igazolni, hanem megfogható egy speciális mágikus eszköz is, amelyet a szakemberek, a ráolvasópapok készítettek el a páciensek számára.

APPENDIX: A KŐBŐL KÉSZÍTETT HÜLBAZIZI-AMULETTEK

A 3.1. fejezetben bemutatott 12 agyaghengeres amuletten kívül a 2. táblázatban összegyűjtött, különböző fajtájú kőből készült amulettek egyaránt Hülbazizi-ráolvasásokat tartalmazó mágikus tárgyak.

2. táblázat. Hülbazizi-ráolvasásokat tartalmazó, amulettként használt, különböző formájú kőtárgyak és pecséthengerek

No. Ráolvasás	Múzeumi szám	Tárgytípus	Nyersanyag	Dátum	Sorok száma
1. Hülbazizi 2	Morgan 581 ¹³³	pecséthenger	kovakő	közép-babilóni	7
2. <i>ibid.</i>	ismeretlen ¹³⁴	<i>ibid.</i>	ismeretlen	<i>ibid.</i>	6
3. <i>ibid.</i>	MS 3001 ¹³⁵	gyöngy (nyakkő)	kalcedon	újjaszír	6 és 2
4. Hülbazizi 9 és 38	BM 89904 ¹³⁶ és 83–01–01, 14	flaska formájú amulettfüggő	<i>ibid.</i>	késő babilóni [?]	6 és 7
5. Hülbazizi 19	AO 1167 (A.602) ¹³⁷	pecséthenger	achát	közép-babilóni	6
6. Hülbazizi 33 és 38	BLMJ 2844 ¹³⁸ és BLMJ Seal 428	pecséthenger	obszidián vagy üveg	közép-babilóni	5

¹³³ Morgan 581 (Morgan Library & Museum; a tárgy jelenlegi magassága: 20 mm [az alsó harmada letörött], átmérője: 15 mm): Porada: *i. m.* (38. j.) 65, 178, no. 581 és pl. LXXX; Finkel: *i. m.* (9. j.) 82–83, ms.V és pl. 57; D. M. Matthews: *Principles of Composition in Near Eastern Glyptic of the Later Second Millennium B.C.* (OBO 8). Freiburg – Göttingen (1990) 138, no. 143; G. Stiehler-Alegria Delgado: *Die kassitische Glyptik.* (MVS 18). München – Wien (1996) 214, no. 268 és pl. XXIX. A 7 soros felirat mellett egy halember (apkallu) alakja szerepel, aki az egyik felemelt kezében pálcát tart. Ez a tárgy Ea isten halruhába öltözött papjainak a kezében jelenik meg.

¹³⁴ I. Finkel a doktori disszertációjában a tárgyról csak leírást közöl, amelyből megtudhatjuk, hogy csupán a Lambert tulajdonában található modern lenyomata alapján ismeri azt; a leírás a pecsét 6 soros feliratát tartalmazza, továbbá megemlíti, hogy egy halember (apkallu) szerepel az ábrázolásán, melyről illusztrációt nem közöl: Finkel: *i. m.* (9. j.) 140, ms.W.

¹³⁵ MS 3001 (Schøyen-gyűjtemény): George: *i. m.* (4. j.) 53 és 91–92, no. 67 és pl. CXL; Niederreiter: *i. m.* (4. j.) 72–73. A 8 soros felirat a tárgy felső, gömbölyded oldalán szerepel.

¹³⁶ BM 89904 – 83–01–01, 14 (British Museum; a tárgy magassága: 45 mm, szélessége: 32 mm, vastagsága: 11 mm): Lenormant: *i. m.* (35. j.) 90, no. 27 (copy); S. Langdon: A Chapter from the Babylonian Books of Private Devotion. *Babyloniaca* 3 (1908) 11–12; Budge: *i. m.* (63. j.) 167: II.29; Finkel: *i. m.* (9. j.) 86–89 és 112–113, ms.R és pl. 56 (kópia); Gelb: *i. m.* (4. j.) 110: Type XXVIII: 6. A 13 soros felirat első 6 sora a flaska elülső, a következő 7 sor pedig a flaska túlsó oldalán szerepel.

¹³⁷ AO 1167 – A.602 (Louvre, az 1884-ben vásárolt tárgy magassága: 31 mm [az alsó negyede letörött], átmérője: 22 mm): L. Delaporte: *Musée du Louvre. Catalogue des cylindres orientaux*, vol. 2: *Acquisitions.* Paris (1923) 157, no. A 602 és pl. 85: 3 (fénykép, átírás és fordítás); E. F. Weidner: Eine Beschreibung des Sternenhimmels aus Assur. VAT 9428. *AfO* 4 (1927) 80; E. Douglas Van Buren: The Esoteric Significance of Kassite Glyptic Art. *Or NS* 23 (1954) 18 és 34; Goff 1956: *i. m.* (41. j.) 34; Reiner: *i. m.* (43. j.) 154–155, no. 11; Limet: *i. m.* (45. j.) 112, no. 10.1 (átírás és fordítás); W. G. Lambert: Boekbesprekingen: Henri LIMET, *Les légendes des sceaux kassites.* *BiOr* 32 (1975) 223: 10.1 (a 3. sor korrekciójához); Finkel: *i. m.* (9. j.) 94–95, no. X és pl. 59; Gelb: *i. m.* (4. j.) 110: Type XXVIII: 3; Matthews: *i. m.* (131. j.) 87, no. O4; Stiehler-Alegria Delgado: *i. m.* (131. j.) 225, no. 357 és pl. XL. A 6 soros felirat mellett fennmaradt képmező felső részén egy íróvessző (Nabú szimbóluma), alatta pedig egy imádkozó alak felsőteste maradt meg. A mögöttük szereplő rész is hiányzik.

¹³⁸ BLMJ 2844 – BLMJ Seal 428 (Bible Lands Museum Jerusalem; a tárgy jelenlegi magassága: 31,9 mm [az alsó harmada letörött], átmérője: 15,2 mm): Finkel: *i. m.* (9. j.) 110–113, ms.Y és pl. 59 (kópia); Matthews: *i. m.* (131. j.) 138, no. 144; Stiehler-Alegria Delgado: *i. m.* (131. j.) 214, no. 266 és pl. XXIX; J. G. Westenholz: Seal with Fish-Garbed *Apkallu*. In: *Dragons, Monsters and Fabulous Beasts.* Ed. J. G. Westenholz. Jerusalem (2004) 58, no. 12. Az 5 soros felirat mellett, egy istennel szemben egy nála kisebb méretű halember (apkallu) látható, kezében a rituálékhoz használt szitulát tartva. Felettük középen egy kassú kereszt, a halember felett pedig két rombusz jelenik meg (3. ábra).

No. Ráolvasás	Múzeumi szám	Tárgytípus	Nyersanyag	Dátum	Sorok száma
7. Ғulbazizi 38	De Clercq 253 ¹³⁹	pecséthenger	jáspis	közép-babilóni	8
8. <i>ibid.</i>	Morgan 583 ¹⁴⁰	<i>ibid.</i>	márvány	<i>ibid.</i>	4
9. <i>ibid.</i>	Morgan 587 ¹⁴¹	<i>ibid.</i>	jáspis	<i>ibid.</i>	4
10. <i>ibid.</i>	ismeretlen ¹⁴²	gyöngy (nyakkő)	ismeretlen	nem ismert	4

3. ábra. A BLMJ 2844-es pecséthenger (2. tábla: 6) modern lenyomata

¹³⁹ Korábban De Clercq-gyűjtemény (jelenleg a Louvre-ban őrzött tárgyat Bagdadban vásárolták 1863-ban; a tárgy magassága: 36 mm, átmérője: 13 mm): Menant: *i. m.* (36. j.) vol. 1, 196–197, fig. 129; de Clercq – Menant: *i. m.* (37. j.) vol. 1, 148, no. 253 és pl. 25; Langdon: *i. m.* (134. j.) 112 (átírás és angol fordítás); C. Frank: Lamaštu, Pazuzu und andere Dämonen. Ein Beitrag zur babylonisch-assyrischen Dämonologie. *MAOG* 14/2 (1941) 8; Finkel: *i. m.* (9. j.) 112–113 és 199 (kommentár a 38-as számú ráolvasáshoz), ms.Z és pl. 57; Gelb: *i. m.* (4. j.) 110: Type XXVIII: 7; Stiehler-Alegria Delgado: *i. m.* (131. j.) 209, no. 239 és pl. XXVI; Matthews: *i. m.* (131. j.) 137, no. 70. A 8 soros felirat alatt két kassú kereszt között egy rombusz szerepel.

¹⁴⁰ Morgan 583 (Morgan Library & Museum; a tárgy magassága: 20 mm, átmérője: 12 mm): Frank: *i. m.* (137. j.) 8–9; Porada: *i. m.* (38. j.) 65, no. 583 és pl. LXXX (a 178. oldalon szereplő felirat átírását A. L. Oppenheim készítette el); Limet: *i. m.* (45. j.) 112, no. 10.2 (átírás és fordítás); Finkel: *i. m.* (9. j.) 112–113, ms.AA és pl. 58; Gelb: *i. m.* (4. j.) 110: Type XXVIII: 4; Stiehler-Alegria Delgado: *i. m.* (131. j.) 176–177, no. 17 és pl. II; Matthews: *i. m.* (131. j.) 137, no. 65. A 4 soros felirat mellett egy imádkozó alak szerepel, aki előtt fent egy kassú kereszt, illetve lent egy rombusz, valamint egy gabonakalász látható.

¹⁴¹ Morgan 587 (Morgan Library & Museum; a tárgy magassága: 25,5 mm, átmérője: 11,5 mm): Porada: *i. m.* (38. j.) 66, 178, no. 587 és pl. LXXXI; Limet: *i. m.* (45. j.) 112–113, no. 10.3 (átírás és fordítás); Finkel: *i. m.* (9. j.) 112–113, ms.BB és pl. 58; Gelb: *i. m.* (4. j.) Type XXVIII: 5; Stiehler-Alegria Delgado: *i. m.* (131. j.) 223, no. 342 és pl. XXVIII; Matthews: *i. m.* (131. j.) 138, no. 168. A 4 soros felirat mellett egy kis méretű fa két oldalán egy-egy egymás felé forduló, ágaskodó vadkecske szerepel, felettük pedig három rombusz.

¹⁴² L. J. Krušina-Černý: Three New Amulets of Lamashtu. *Ar Or* 18 (1950) 303 és pl. 14: 26; Finkel: *i. m.* (9. j.) 112–113, ms.U és pl. 54.

Itt érdemes megjegyezni, hogy a kőből készült, különböző formájú amulettek és pecsét-hengerek a Hülbazizi-ráolvasások esetén konkrét párhuzamot mutatnak az agyaghengeres amulettekkel (l. 3.1.2. fejezet). Ezen tárgyak a nyersanyaguk, formai kiképzésük és a rajtuk szereplő ábrázolások alapján jelentenek új információkat számunkra. Hülbazizi-ráolvasások már közép-babilóni pecsét-hengereken is megjelenik, tehát évszázadokkal korábban, mint az általunk ismert első évezredi agyaghengeres amulettek.¹⁴³ A Hülbazizi 2 ráolvasás két, kőből készült közép-babilóni pecsét-hengeren őrződött meg (2. tábla: 1–2). Ezekon kívül e ráolvasás ismert még egy újasszír kori, kalcedonból készült gyöngyről (2. tábla: 3), amely azért jelentős a számunkra, mert a Hülbazizi-ráolvasás után (1–6. sor) szereplő akkád nyelvű szövegrészlet (7–8. sor) elárulja a tárgy tulajdonosát és készítésének célját:

„Samsi-ilu tulajdona. Azért, hogy az isten és a király haragja ne érje Samsi-ilt!”

Schøyen-gyűjtemény: MS 3001

Az amulett vélhetően Samsi-ilunak, kora legjelentősebb főméltóságának, a katonai főparancsnoknak (*turtānu*) a tulajdonát képezte. A tárgyra vésett felirat a hordozójának biztosított védelmet az isteni és királyi haraggal szemben. Samsi-ilu tevékenységét a Kr. e. 780–752 közötti időszakra lehet keltezni, amelynek során három asszír királyt is szolgált: IV. Sulmánu-asarédu (782–773), III. Assur-dán (772–755) és V. Assur-nérári (754–745) uralkodókat.¹⁴⁴ A Schøyen-gyűjteményben található kalcedongyöngy a formája alapján az ún. nyakkövek csoportjába tartozik, melynek fő jellegzetessége a „vekni”-re hasonlító alakja, hiszen a kissé megnyújtott formájú amulettek alul nagyjából laposak, felül viszont gömbölydedek, a rövid egyenes oldalaik pedig kissé lekerekítettek. A tárgyat a központi vízszintes tengelyénél fúrták ki két oldalról, hogy zsinórra fűzve a tulajdonosa feltehetőleg a nyakláncán hordozza, talán egy gyöngysor központi elemeként.¹⁴⁵ Ismerünk egy további, hasonló formájú nyakkövet, amelyre a Hülbazizi 38 ráolvasását vésték (2. tábla: 10). Egy amulettfüggőnek, mely kalcedonból készült és amelynek formája egy flaskára hasonlít (2. tábla: 4), az egyik oldalán a Hülbazizi 9, míg a másik oldalán a Hülbazizi 38 ráolvasás szerepel. Az apotropaikus sorozatból szintén a Hülbazizi 38 ráolvasás szerepel három közép-babilóni pecsét-hengeren (2. tábla: 7–9), egy negyedikén pedig a Hülbazizi 38 ráolvasás mellett a Hülbazizi 33 ráolvasás is (2. tábla: 6 és 3. ábra). A Hülbazizi-ráolvasássorozatból ismert részleteket hordozó tárgyak közül számunkra – minden bizonnyal – a Louvre gyűjteményében őrzött pecsét-henger (2. tábla: 5) a legfontosabb, hiszen erre a Hülbazizi 19 ráolvasást vésték, amely azonos a **Nimrúd 3** agyaghengeres amulett feliratával (a szöveghez l. 3.1.2. alfejezetet).

A kőből készült pecsét-hengerek esetében érdemes megjegyezni, hogy az ábrázolásaik között (2. tábla: 1–2, 6 és 3. ábra) viszonylag nagy számban fordul elő az Ea isten kíséretében megjelenő halember (apkallu), aki a rituálékban játszott meghatározó szerepet. A mitikus lények a mezopotámiaiak számára kultúrhéroszok voltak, és a szerepükből adódóan a mezopotámiai papokhoz, bölcsekhez kapcsolhatók.

¹⁴³ A Hülbazizi ráolvasást tartalmazó második évezredi amulettekhez, l. Zomer: *i. m.* (84. j.) 187–189.

¹⁴⁴ R. Mattila: *The King's Magnates: A Study of the Highest Officials of the Neo-Assyrian Empire.* (SAAS 11). Helsinki (2000) 110–111 (főként); R. Mattila: Šamsi-ilu. In: *The Prosopography of the Neo-Assyrian Empire* 3/2. Ed. H. D. Baker. Helsinki (2011) 1226: Šamsi-ilu 1.

¹⁴⁵ Assurból és Urukából hasonló formájú nyakkövek kerültek elő, melyek sírokból származók, nyakláncként hordott gyöngysorok tagjai voltak: Niederreiter: *i. m.* (4) 72.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Az alábbi tanulmány az MTA–ELTE Lendület Újasszír és Újbabiloni Pecséthengerek és Istenvilág Kutatócsoport (LP2020-6) kutatási projektjének keretében jött létre.

SUMMARY

Our study discusses a specific group of Mesopotamian medical-magical amulets. These are cylindrical clay objects inscribed with incantations that often mention the names of their owners. Our paper aims to collect all such objects to classify and analyse them based on their origins and archaeological contexts and the texts written on them; furthermore, we discuss medical-magical rituals mentioning the use of these amulets. In our study, in addition, we present the research history of these objects and name their owners. The studied incantations can also be found on stone amulets and cylinder seals collected in an appendix at the end of the paper.

Keywords: amulet, child, cuneiform, cylinder seal, fever, Ғulbazizi, incantation, magic, medicine, Mesopotamia, Neo-Assyrian, Neo-Babylonian, ritual

Open Access. A cikk a Creative Commons Attribution 4.0 International License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0>) feltételei szerint publikált Open Access közlemény, melynek szellemében a cikk bármilyen médiumban szabadon felhasználható, megosztható és újraközölhető, feltéve, hogy az eredeti szerző és a közlés helye, illetve a CC License linkje és az esetlegesen végrehajtott módosítások feltüntetésre kerülnek. (SID_1)

